

BOEKBESPREKINGEN

N. CARETTE, <i>Handelshuur</i> (A. Coppens)	1317
N. CARETTE (ed.), <i>Landpacht</i> (A. Coppens)	1318
G. STRAETMANS, <i>Actualia economisch recht en consumentenbescherming</i> (S. Marysse)	1319
W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), <i>Patrimonium 2016</i> (F. Helsen)	1320
N. VANDEBEEK, <i>Onroerend goed en de internationale nalatenschap - Overzicht van IPR en intern recht over de landsgrenzen in Reeks Notariële Praktijkstudies</i> (M. Traest)	1321
N. VANDEBEEK, <i>Het onroerend goed en de nalatenschap in Recht en praktijk</i> (M. Traest)	1322
C. DRAGHICI, <i>The Legitimacy of Family Rights in Strasbourg Case Law</i> (L. Salomez)	1323
J.E. BEERNAERT, N. DANDOY, S. LOUIS en P.-A. WUSTEFELD, <i>Parts contributives: un jeu de hasard</i> (E. Vertommen)	1325
R. VEIL (ed.), <i>European Capital Markets Law</i> (E. Callens)	1327
P. CONTI-BROWN en R.M. LASTRA (eds.), <i>Research Handbook on Central Banking</i> (J. Akkermans)	1329
J. ARMOUR, D. AWREY, P. DAVIES, L. ENRIQUES, J. N. GORDON, C. MAYER en J. PAYNE, <i>Principles of Financial Regulation</i> (T. Vos)	1334
D. MATRI, <i>Covenants and Third-Party Creditors - Empirical and Law & Eco- nomics Insights Into a Common Pool Problem</i> (F. De Leo)	1343
E. Spruyt, N. Geelhand de Merxem en H. Pelgroms, <i>De registratie- en erfbelasting in de Vlaamse Codex Fiscaliteit, vol. 1 in Reeks Notariële Praktijkstudies</i> (F. Helsen)	1345
N. PORTUGAELS, <i>Dading in Artikel & Commentaar</i> (S. Mosselmans)	1346
K. DE GREVE, <i>Vademecum vrijwillige verkopeningen onder gerechtelijke vorm in Cahiers Antwerpen Brussel Gent</i> (M. Traest)	1348
T. KRUGER en J. VERHELLEN, <i>Internationaal privaatrecht. De essentie</i> (F. Helsen)	1349
F. PASTOR-MERCHANTE, <i>The Role of Competitors in the Enforcement of State Aid Law</i> (J. Luts)	1350
B. FEUILLET-LIGER en S. OKTAY-ÖZDEMİR (eds.), <i>La non-patrimonialité du corps humain: du principe à la réalité</i> (N. Debruyne)	1351

S. GRUNDMANN en K. RIESENHUBER (eds.), <i>Private Law Development in Context. German Private Law and Scholarship in the 20th Century</i> (J. Van de Voorde)	1352
J.-F. FUNCK, P. JASPIS, M. LEYS en D. MOUGENOT, <i>Dire le droit et être compris</i> (F. Judo)	1354
G. FRANKENBERG, <i>Comparative Law as Critique in Elgar Studies in Legal Theory</i> (M. Traest)	1355
S. VANDENBOGAERDE, <i>Vectoren van het recht</i> (J. Verstraete)	1357
E. LIEVENS, P. VAN ASSCHE, S. VERECKEN en E. VOLCKAERT, <i>Vastgoed in Duiding</i> (S. Mosselmans)	1359
K. RENIERS, <i>Gemeenrechtelijke beschermingsmechanismen bij de koopverkoop van aandelen</i> (N. Portugaels)	1360
C. DELFORGE, S. STIJS en P. WÉRY (eds.), <i>Le droit des obligations dans la vie d'entreprise / Het verbintenissenrecht in het leven van de onderneming</i> (J. Werbrouck)	1361

BIJZONDERE OVEREENKOMSTEN

N. CARETTE, *Handelshuur* (Antwerpen: Intersentia 2018), xii + 204 p., €70

Gezien zijn techniciteit is de Handelshuurwet een regelgeving die zich uitstekend leent voor het multiple choice-examensysteem dat tegenwoordig volop in zwang is aan onze universiteiten. Vindt de wet toepassing op de verhuring van een frietkot op het openbaar domein? *Quid* als de frituur uitgebaat wordt in een dienstencentrum? En wat bij de huur van een betaalparking of een zelfstandige beenhouwerij in een supermarkt? De eindeloze casuïstiek van uitzettingsvergoedingen, vastgelegd in artikel 25 e.v. Handelshuurwet, is een ander aandachtspunt dat van de praktijkjurist bijzondere kennis en alertheid vereist.

De Handelshuurwet wordt bovendien gekenmerkt door een (door sommigen overdreven geacht) formalisme, waardoor bijvoorbeeld een geringe onnauwkeurigheid in een verzoek tot handelshuurhernieuwing een verval van alle huurrechten kan veroorzaken. Zo werd recent een aanvraag tot huurhernieuwing nog maar eens nietig verklaard omdat de huurder had nagelaten te vermelden dat de verhuurder zijn antwoord ter kennis diende te brengen *bij exploit van gerechtsdeurwaarder of bij aangetekende brief* (Cass. 16 februari 2018, *JT* 2018, 460, noot J.-S. Lenaerts).

Sinds de bijzondere wetgever op 6 januari 2014 de overdracht naar de Gewesten regelde van de “specifieke regels betreffende de handelshuur”, werden in het Vlaams Parlement meerdere conceptnota’s ingediend om de handelshuurwetgeving te moderniseren. Deze mondden tot op vandaag uit in het pop-up huurdecreet van 17 juni 2016, dat op 15 maart 2018 navolging kreeg in het Waalse Gewest. Ook in het Brussels Hoofdstedelijk Parlement werd op 12 juli 2017 een voorstel van ordonnantie betreffende de handelshuur van korte duur ingediend, dat nagenoeg *copy paste* is van het Vlaamse decreet en ook de wetgevingstechnische mankementen ervan klakkeloos overneemt.

Dat de handelshuur een populair onderzoeksthema is op studiedagen allerhande, hoeft bijgevolg niet te verwonderen. De inzet van de rechtsprocedures is doorgaans groot (behoud of verlies van een handelspand) en iedere casus biedt het Hof van Cassatie de gelegenheid om zijn jurisprudentie verder uit te werken en te verfijnen. In voorliggend verslagboek, dat de tekst van de referaten van twee studienamiddagen in mei 2018 onder voorzitterschap van professor Carette bevat, worden de voornaamste evoluties en knelpunten in wetgeving en rechtspraak gedurende het voorbije decennium behandeld. De auteurs geven blijk van grote eruditie en hun teksten zijn grondig uitgewerkt. Naast de klassieke items als het toepassingsgebied van de wet, het verloop van de huurrelatie, de huurhernieuwing, de huuroverdracht en de vervreemding van het goed, wordt ook de kortetermijnhandelshuur in het Vlaamse en het Waalse Gewest (incl. de raakvlakken en verschillpunten) in detail besproken. Als naslagwerk kan het boek dan ook ten zeerste worden aanbevolen bij al wie professioneel met handelshuur te maken heeft en zijn kennis van de laatste ontwikkelingen op juridisch vlak wil bijspijkeren.

Alain COPPENS

BIJZONDERE OVEREENKOMSTEN

N. CARETTE (ed.), *Landpacht* (Antwerpen: Intersentia 2017), x + 148 p., €50

De Pachtwet bevat een aantal valkuilen die van de partijen in een pachtrelatie grote waakzaamheid vereisen. Vooral de eigenaars worden benadeeld. Ondanks meerdere prejudiciële vraagstellingen heeft het Grondwettelijk Hof tot op vandaag geen enkele wetsbepaling ongrondwettig verklaard. Steeds wordt de nadruk gelegd op de bekommernis van de wetgever om de stabiliteit van de landbouwbedrijven maximaal te verzekeren en komt het Hof zo tot het besluit dat het verschil in behandeling tussen exploitant en verpachter in het licht van dat doel redelijkerwijze verantwoord is.

Op de studienamiddag, die professor Nicolas Carette van de Universiteit Antwerpen eind 2017 organiseerde en waarvan de lezingen in dit verslagboek zijn gebundeld, werden deze knelpunten nog eens onder de aandacht van de belangstellende rechtspractici gebracht.

Het boek bevat vijf hoofdstukken, die elk een specifiek onderdeel van het pachtrecht tot voorwerp hebben. In de eerste bijdrage behandelt gewezen afdelingsvoorzitter van het Hof van Cassatie Stassijns het toepassingsgebied van de wet. Vervolgens ontleedt Nicolas Raemdonck het voor de notariële praktijk belangrijke voorkeerpact van de pachter bij de vervreemding van het pachtgoed. Elien Dewitte neemt de onderpacht en de pachtoverdracht (gewone, familiale en bevoorrechte) voor haar rekening. De beëindiging van de pachtovereenkomst met de uiteenlopende opzegmogelijkheden voor pachter en verpachter wordt in het vierde hoofdstuk besproken door professor Gotzen. Als laatste is Anne-Sophie Baudry aan de beurt met een overzicht van de eindpachtvergoedingen waarop de uittredende pachter aanspraak kan maken.

Ontegensprekelijk blijft de pachtwetgeving een vreemde eend in de privaatrechtelijke bijt omdat zij de klassieke leerstukken van het verbintenisrecht op hun kop zet, niet in het minst de afwijkende bewijsregeling op grond waarvan de pachter *contra scriptum* het bestaan van een pachtovereenkomst kan bewijzen. Ook wijst de praktijk uit dat niet de land- of tuinbouwexploitant, die bijgestaan wordt door juridisch gespecialiseerde beroepsorganisaties, maar de verpachter veelal de zwakke contractspartij is. Een hervorming, waarvoor thans de regionale wetgever bevoegd is, zou overwogen kunnen worden want door de stugge regelgeving groeit de onwil om te verpachten en verdwijnen heel wat vruchtbare landbouwgronden uit het reguliere pachtcircuit. Alleen al de tegenstrijdige rechtspraak van het Grondwettelijk Hof en het Hof van Cassatie met betrekking tot de in artikel 9, tweede lid Pachtwet bepaalde leeftijd van de verpachter die wil opzeggen voor persoonlijke exploitatie door zijn echtgenoot of een van zijn nakomelingen, toont aan hoe subtiel het evenwicht wel is. Anderzijds valt te verwachten dat de bij wet van 7 november 1988 ingevoerde mogelijkheid van langetermijnpachten van minstens 27 jaar (art. 8, § 2 Pachtwet), waarvan thans kan aangenomen worden dat de eerste zich in een eindfase bevinden, in de nabije toekomst nieuwe complicaties zal genereren.

Het boek kan zeker niet op volledigheid bogen. Een bespreking van de Wet van 4 november 1969 tot beperking van de pachtprizen met in bijlage een opgave van de meest recente pachtprizencoëfficiënten (BS 13 december 2016) zou de bruikbaarheid ervan zeker verhoogd hebben. Ook de fiscale aspecten van het pachtcontract worden nergens aangeroerd. Tot slot hadden de auteurs ruimere aandacht moeten

besteden aan de rechtspleging in geval van betwisting, inzonderheid de verplichte verzoeningsprocedure. Alleen Elien Dewitte wijst erop dat de verpachter, wanneer hij zich verzet tegen pachtvernieuwing in het kader van een bevoorrechte pachtverdracht, overdrager en overnemer moet laten oproepen ter minnelijke schikking en dit op straffe van ontoelaatbaarheid van zijn vordering.

Samengevat en in het licht van de overvloed van publicaties die de voorbije jaren de markt overspoelden, zou ik durven stellen dat het gerecenseerde werk zeker zijn nut heeft. Maar onontbeerlijk, dat is het nu ook weer niet.

Alain COPPENS

ECONOMISCH RECHT

G. STRAETMANS, *Actualia economisch recht en consumentenbescherming* (Antwerpen: Intersentia 2017), 70 p., €33,02.

In dit cahier van de reeks “Actualia economisch recht en consumentenbescherming” gaat Straetmans dieper in op enkele actuele ontwikkelingen in het economisch recht. Meer bepaald wordt aandacht besteed aan respectievelijk de begripsomschrijving van een onderneming, de precontractuele informatieverplichtingen, de misleidende en vergelijkende reclame en de onrechtmatige bedingen. Het cahier sluit af met een gevat besluit.

In het eerste luik wordt het begrip “onderneming” onder de loep genomen. Gelet op de hervorming van het ondernemingsrecht, inzonderheid wat betreft het begrip onderneming, is dit een goede keuze. Na een korte opfrissing van het ondernemingsbegrip zoals dit gekend is in het (Europees) kartelrecht, wordt het nieuwe begrip van een onderneming nader toegelicht. Hierbij wordt elk onderdeel van de nieuwe definitie op een overzichtelijke wijze ontleed en toegelicht aan de hand van verwijzingen naar (Europese) rechtspraak en rechtsleer.

Een tweede luik handelt over de precontractuele informatieverplichtingen. Na een inleidend overzicht van de wettelijke aanknopingspunten, snijdt de auteur de informatieverplichtingen uit de Dienstenrichtlijn aan, waarna de algemene precontractuele informatieverplichtingen ten aanzien van de consumenten en overeenkomsten op afstand aan bod komen en ten slotte de informatieverplichtingen in omzetting van de Richtlijn Elektronische Handel. Op de vraag hoe de (niet-)naleving van informatieverplichtingen kan worden bewezen en afgedwongen, krijgt de lezer in het laatste deel van dit luik een antwoord. Telkens worden de voornaamste principes en krachtlijnen onderbouwd uiteengezet.

Wat dient te worden verstaan onder misleidende en vergelijkende reclame komt aan bod in het derde luik. Opnieuw worden deze begrippen gesitueerd en bondig omschreven, met uitgebreide verwijzingen naar de Europese rechtspraak van het Hof van Justitie. Dit alles geeft de toelichting van deze begrippen een casuïstische insteek.

Ten slotte wordt in het vierde luik nog aandacht besteed aan de voor de praktijk niet onbelangrijke leer van de onrechtmatige bedingen. Deze leer wordt gekaderd tegenover het suppletief recht, de goede trouw en het transparantiebeginsel, waarna het sanctiemechanisme van de nietigheid wordt uiteengezet. Wederom gebeurt dit alles

met de nodige overzichtelijkheid.

In het besluit legt de auteur de nadruk op het feit dat het ondernemingsrecht in volle beweging is en dat zowel de onderneming als de consument met deze evoluties binnen dit rechtsdomein rekening (zullen) moeten houden.

Het cahier leest vlot en is duidelijk en gestructureerd opgebouwd. De vele verwijzingen zorgen er bovendien voor dat de lezer gerichter opzoekingen kan doen en zich desgevallend verder kan verdiepen in een welbepaald aspect. Kortom, dit cahier is een handig instrument voor elke jurist die dezer dagen met het ondernemingsrecht en/of consumentenrecht in aanmerking komt en die nood heeft aan een korte en overzichtelijke toelichting aangaande één van de bovenstaande topics.

Steven MARYSSE

FAMILIAAL VERMOGENSRECHT

W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2016* (Brugge: die Keure 2016), 401 p., €103,77

De reeks *Patrimonium* volgt steeds eenzelfde stramien. Na een overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen in rechtspraak en rechtsleer betreffende de basispijlers van het familiaal vermogensrecht, volgt een bespreking van hangende wetgeving en nieuwe wetsvoorstellen, een antwoord op tien actuele, praktijkgerichte vragen, en een blik over de grenzen.

Het boek begint dus met een uitgebreide kroniek van rechtspraak betreffende het familiaal vermogensrecht, meer bepaald inzake het primair en secundair huwelijksvermogensstelsel, het samenwoningsvermogensrecht, schenkingen en het erfrecht.

De praktijkstudies behandelen de verzegeling, de schriftelijke schulderkenning, de berekening van de gekapitaliseerde waarde van vruchtgebruik, de onroerende schenking, de digitale nalatenschap, internationale erfenissen, de Antigoonrecht-spraak in het fiscaal recht, de defederalisering van de erf- en registratiebelastingen voor Vlaanderen, en de kwalificatie van de exploitatie van vastgoed als economische activiteit voor de toepassing van het gunstregime in de schenk- en erfbelasting.

In het internationale luik wordt er onder andere gekeken naar het gewijzigde Nederlandse erfrecht, en de bepaling van het huwelijksvermogensstelsel in Spanje. Gezien de steeds grotere mobiliteit, zeker van EU-burgers, en de vaak betreden routes tussen België en deze twee landen, zijn dit bijdragen die in een internationaal dossier wel eens onverwacht van pas kunnen komen.

Wie een basiswerk zoekt om het familiaal vermogensrecht van nul opnieuw op te bouwen, is bij *Patrimonium* aan het verkeerde adres. Dit is geen studieboek. Door de sterke focus op rechtspraak en de brede feitelijke actieradius die daaruit voortvloeit, is het daarentegen van onschatbare waarde als naslagwerk, om in de behandeling van een concreet en complex dossier toegang te bieden tot gedetailleerde informatie, oplossingen en precedenten.

Frederic HELSEN

FAMILIAAL VERMOGENSRECHT

N. VANDEBEEK, *Onroerend goed en de internationale nalatenschap - Overzicht van IPR en intern recht over de landsgrenzen in Reeks Notariële Praktijkstudies* (Mechelen: Wolters Kluwer 2017), 600 p., €184,60

In dit boek – het gaat om een tweede herwerkte editie – wordt in een algemeen deel een overzicht gegeven van het internationaal privaatrecht en het intern recht in België in geval van onroerend goed van de erflater dat zich in het buitenland bevindt. Een bijzonder deel bevat dan een overzicht van het internationaal privaatrecht en het intern recht in het Groothertogdom Luxemburg, Nederland, Frankrijk, Spanje en Duitsland. Een nieuwe, herwerkte editie was noodzakelijk gelet op de wijzigingen die zich voornamelijk in het internationaal privaatrecht hebben voorgedaan waar, voor nalatenschappen opgevallende op of na 17 augustus 2015, de Verordening (EU) nr. 650/2012 van het Europees Parlement en de Raad van 4 juli 2012 betreffende de bevoegdheid, het toepasselijk recht, de erkenning en de tenuitvoerlegging van beslissingen en de aanvaarding en de tenuitvoerlegging van authentieke akten op het gebied van erfopvolging, alsmede betreffende de instelling van een Europese erfrechtverklaring (*Pb. L.* 27 december 2012, nr. 201) maatgevend is geworden. Gelet op de datum van inwerkingtreding van deze verordening blijven de ‘oude’ regels (uit het WIPR) niettemin nog van belang voor de actuele afhandeling van nalatenschappen die vóór 17 augustus 2015 zijn opgevallende. Die regels komen in dit boek ook nog steeds aan bod.

Het algemeen deel richt zich in eerste instantie op de Belgische internationaalprivaatrechtelijke gevolgen van onroerend goed van de erflater dat zich in het buitenland bevindt. Daarbij komt uiteraard niet enkel de erfopvolging *ab intestato* aan bod, doch ook de testamentaire erfopvolging met inbegrip van de contractuele erfopvolging en het huwelijksvermogensrecht. Verder wordt aandacht besteed aan het niet in ons land van toepassing zijnde verdrag van Den Haag van 1 augustus 1989 inzake het recht dat van toepassing is op de erfopvolging bij versterf en op de verffening en verdeling van de nalatenschap. Ook de antwoorden van de Belgische delegatie op de vragen gesteld in het groenboek erfopvolging en testamenten zijn in dit deel opgenomen evenals – in bijlage – verschillende verdragsteksten en het groenboek zelf. Ten slotte besteden twee hoofdstukken aandacht aan het voorstel van een verordening inzake internationale erfenissen en aan de nieuwe Europese erfrechtverordening zelf.

In tweede instantie wordt in het algemeen deel ingegaan op de Belgische successierechtelijke gevolgen van bezit van onroerend goed door de erflater in het buitenland. Dit fiscaalrechtelijke stuk vangt aan met een analyse van het begrip ‘rijksinwoner’ en maakt vervolgens een onderscheid tussen de situatie waarin de nalatenschap van een Belgisch rijksinwoner in het buitenland gelegen onroerende goederen bevat en die waarin de nalatenschap van een niet-inwoner in België gelegen onroerende goederen bevat. Ook de Belgische en Nederlandse eenzijdige maatregelen tot voorkoming van dubbele successiebelasting en de door België met Zweden en Frankrijk gesloten verdragen ter vermijding van dubbele successiebelasting worden behandeld.

Het bijzonder deel van het werk behandelt vervolgens – zoals gesteld – de regels van internationaal privaatrecht en intern recht met inbegrip van de successierechten in respectievelijk het Groothertogdom Luxemburg, Nederland, Frankrijk, Spanje en

Duitsland. Telkens worden de antwoorden van de delegaties uit die landen op het Groenboek vermeld en per land geeft de auteur ook een beknopte bibliografie. In een bijlage bij dit deel is de aanbeveling van de Europese Commissie van 15 december 2011 betreffende voorkoming van dubbele belasting van nalatenschappen en zijn de arresten Jäger en Eckelkamp van het Europees Hof van Justitie opgenomen.

Hetgeen voorafgaat leidt tot de conclusie dat dit boek een bijzonder nuttig naslagwerk is voor de steeds vaker voorkomende gevallen (uiteraard mede als gevolg van de toenemende internationale mobiliteit) waarin een nalatenschap een onroerend goed omvat dat in het buitenland is gelegen. Het boek is uitgebreid, mede ook door de verschillende verdragsteksten die in diverse bijlagen zijn opgenomen. Ook het feit dat de tekst van het groenboek erfopvolging en testamenten van de Europese Commissie evenals de antwoorden van de Belgische delegatie en van andere verschillende op de vragen gesteld in het groenboek werden opgenomen, draagt daar toe bij. Of het weergeven van dit groenboek en deze antwoorden voor de praktijk wel zo nuttig zijn, lijkt ons eerder twijfelachtig. Toch doet dit laatste geenszins afbreuk aan de verdienste van de auteur om een in ons land uniek overzicht te geven van de regels van internationaal privaatrecht en inzake successierechten voor de gevallen waarin een in het buitenland gelegen onroerend goed deel uitmaakt van de nalatenschap. Ze besteedt daarbij óók aandacht aan de regeling in enkele andere Europese landen. In die zin biedt dit boek voor dergelijke grensoverschrijdende internationale nalatenschappen met buitenlands onroerend goed ongetwijfeld een welgekomen houvast.

Michael TRAEST

FAMILIAAL VERMOGENSRECHT

N. VANDEBEEK, *Het onroerend goed en de nalatenschap in Recht en praktijk* (Mechelen: Wolters Kluwer 2016), xvi + 534 p., €163,65

Zoals de titel van het werk duidelijk maakt, biedt dit boek een overzicht van de belangrijkste regels van erfrecht – met inbegrip van successierechten – waarbij onroerende goederen betrokken zijn. Het boek geeft een overzicht van de voornaamste begrippen en instellingen van het erfrecht en de successierechten en daarbij worden wetsbepalingen die het onroerend goed aanbelangen, bestudeerd. De auteur verduidelijkt in het voorwoord dat essentiële begrippen uit het erfrecht en de successierechten zo in herinnering worden gebracht en de problemen met betrekking tot onroerend goed in hun juiste context worden gezien. Deze benadering brengt met zich mee dat ook heel wat regels aan bod komen die weliswaar relevant zijn voor onroerende goederen, maar niet uitsluitend daarvoor relevant zijn. Dit wordt al duidelijk bij lezing van het eerste hoofdstuk dat aan het erfrecht gewijd is.

Het eerste hoofdstuk biedt een algemeen overzicht van de krachtlijnen van het erfrecht gaande van het openvallen van de nalatenschap en de eigenschappen om te kunnen erven over onder meer de regels van de wettige erfopvolging, de testamentaire nalatenschap en de anomale erfopvolging, tot de procedureregels van vereffening-verdeling met inbegrip van de tussengeschillen en de regels inzake inkorting en inbreng. Ook de regeling inzake legaten met inbegrip van de al dan niet afgifte

ervan en de wet van 16 mei 1900 op de kleine nalatenschappen evenals de wet van 29 augustus 1988 op de erfregeling inzake landbouwbedrijven met het oog op het bevorderen van de continuïteit, komen in dit hoofdstuk aan bod. Zodoende biedt dit hoofdstuk van 206 pagina's in vogelvlucht een overzicht van de belangrijkste regels inzake erfrecht.

Het zelfde geldt voor het tweede hoofdstuk waarin de successierechten aan bod komen. Ook daar komen immers regels aan bod die niet louter van belang zijn voor onroerend goed, doch wordt op een meer algemene wijze een overzicht gegeven van de belangrijkste regels van successierechten gaande van het ontstaan van de belastingschuld en het belastbaar actief en de waardering ervan over het aftrekbaar passief en de aangifte van nalatenschap tot onder meer het tarief van de belasting en de betaling van de successierechten. In die zin kunnen deze twee hoofdstukken ook enige duiding bieden voor diegene die meer in het algemeen zijn weg wat zoekt in deze twee rechtstakken. Dit laatste is een voordeel van de gevolgde benadering ook al betekent dit dat een en ander op relatief summiere wijze wordt behandeld. Dit is bijvoorbeeld het geval wat de procedure van vereffening-verdeling betreft; die procedure wordt immers op niet meer dan vijftien pagina's behandeld en is in essentie een summiere bespreking van de relevante wettelijke bepalingen ter zake. Toch stoort dit laatste helemaal niet en is dit nu eenmaal het gevolg van de gemaakte keuze die wordt toegelicht in het voorwoord van de auteur én van het gegeven dat dit boek zowel de regels van het erfrecht en de successierechten behandelt (waarbij het natuurlijk wel jammer is dat het boek werd gepubliceerd voor de nieuwe erfwet die op 1 september 2018 in werking treedt).

Bijzonder interessant is een derde hoofdstuk dat enkele tips geeft voor de organisatie van de nalatenschap. Diverse thema's zijn daarin aan de orde zoals de ouderlijke boedelverdeling, de verkoop of schenking met voorbehoud van vruchtgebruik, tontine en bedingen van aanwas en legaten vrij van successierechten. Nuttig is dat dit hoofdstuk doorskijnt met verschillende praktische voorbeelden en modellen wat met zich meebrengt dat dit hoofdstuk wellicht voor de rechtspracticus het meest interessant zal zijn.

Michael TRAEST

FAMILIERECHT

C. DRAGHICI, *The Legitimacy of Family Rights in Strasbourg Case Law* (Oxford: Hart Publishing 2017), 456 p., £70

De laatste decennia is de samenleving heel snel geëvolueerd. Het familierecht heeft hierdoor grote veranderingen ondergaan. Het familierecht moest onder meer een antwoord bieden op de wens van gelijkslachtige paren om te huwen, de wil van transgenders tot juridische erkenning, het verlangen naar het krijgen van een kind voor koppels met vruchtbaarheidsproblemen, enzovoort.

In dergelijke, gevoelige materies biedt het familierecht in de lidstaten van de Raad van Europa niet steeds hetzelfde antwoord. Sinds de toetreding van de Oostbloklanden tot de Raad van Europa is de pluraliteit bovendien nog verder toegenomen.

Eenzijds beroept het EHRM zich op de *'living instrument doctrine'* om een evolutieve interpretatie te kunnen geven aan de in het EVRM opgesomde rechten. Anderzijds maakt het EHRM gebruik van de *'margin of appreciation doctrine'* om tegemoet te komen aan de juridische diversiteit die er tussen de verschillende lidstaten van de Raad van Europa bestaat. De rechtspraak van het EHRM wordt fel bekritiseerd. Sommigen verwijten het EHRM niet voldoende de mensenrechten te beschermen. Anderen verwijten het EHRM daarentegen juist een te verregaande mensenrechtenbescherming. Het EHRM zou zijn bevoegdheden overschrijden door nieuwe rechten te creëren met beroep op de *'living instrument doctrine'*. Enkel een democratisch verkozen orgaan zou daartoe bevoegd zijn.

Carmen Draghici beoogt niet na te gaan of het wenselijk is dat het EHRM een voortrekkersrol zou vervullen als *'standard-setting body'* voor mensenrechten. Ze heeft wel tot doel te onderzoeken of het toeschrijven van dergelijke rol aan het EHRM juridisch houdbaar is. Ze refereert daarbij onder andere naar artikel 38, tweede Statuut IGH en artikel 19 EVRM. Artikel 38, tweede Statuut IGH bepaalt dat het Internationaal Gerechtshof enkel een oordeel mag vellen *ex aequo et bono* wanneer de staten in een concreet geschil hierom verzoeken. Volgens artikel 19 EVRM bestaat het doel van het EHRM uit het verzekeren van de nakoming van de verplichtingen die de lidstaten op zich hebben genomen.

Carmen Draghici focust in haar onderzoek op het familierecht omdat het familierecht het rechtsdomein bij uitstek zou zijn om de legitimiteit van de rechtspraak van het EHRM te onderzoeken. Ze verantwoordt deze keuze door aan te geven dat het begrip 'familie' een elastische, complexe en soms controversiële notie uitmaakt. Vooreerst verschilt wat onder 'familie' verstaan wordt, in de verschillende lidstaten van de Raad van Europa. Bovendien evolueert het begrip 'familie' doorheen de tijd. Tot slot geeft het EHRM een functionele invulling aan het begrip 'familie' door een grote waarde te hechten aan socio-affectieve banden en niet louter te focussen op biologische en/of juridische banden.

Het boek bestaat uit zeven hoofdstukken die elk focussen op een specifieke familierechtelijke problematiek. Het eerste hoofdstuk bespreekt de formalisering en ontbinding van affectieve relaties. Het tweede hoofdstuk behandelt relaties die *de facto* overeenstemmen met een huwelijkse relatie. Het derde hoofdstuk omvat het recht op voortplanting. Het vierde hoofdstuk focust op seksuele geaardheid en genderidentiteit. Het vijfde hoofdstuk zoomt in op de verplichtingen die de Staat heeft binnen het kader van privéconflicten. Onder meer het principe van gelijkheid tussen echtgenoten, het belang van het kind in relatie tot de rechten van de ouders en het recht van het kind op informatie over zijn biologische afkomst komen aan bod. Het zesde hoofdstuk handelt over de inbreuken op het familieleven door de Staat met als doel de bescherming van het algemene belang of de belangen van anderen. Onder andere het recht van gevangenen op contact met familieleden en het plaatsen van kinderen in pleeggezinnen komen aan bod. Het zevende en laatste hoofdstuk behelst de rechten van transnationale families binnen de context van het migratierecht. Elk hoofdstuk bevat een uitvoerige analyse van de desbetreffende rechtspraak van het EHRM.

Om te beoordelen of het EHRM evolutief interpreteert of *ultra vires* een oordeel velt, hanteert Carmen Draghici vier toetsingsgronden doorheen haar rechtspraakanalyse. Ten eerste peilt ze naar de methode om na te gaan of over een bepaald onderwerp Europese consensus bestaat. Ten tweede onderzoekt ze of consistentie bestaat

tussen de verschillende uitspraken, met die nuance dat een verandering in rechtspraak doorheen de tijd mogelijk is op grond van de *'living instrument doctrine'*. Ten derde besteedt ze aandacht aan het subsidiariteitsbeginsel. Ten vierde bekijkt ze in welke mate internationaal toezicht op effectieve wijze kan, zonder de rol van appelrechter op zich te nemen.

De gehanteerde methodologie in het onderzoek wordt heel helder uiteengezet. De rechtspraakanalyse wordt op een samenhangende, duidelijke wijze gevoerd. Voor de leesbaarheid van het boek zou het wel beter zijn om meer tussentitels te gebruiken.

Het boek is een aanrader voor iedereen geïnteresseerd in de mensenrechtenbescherming door het EHRM en het familierecht. Het boek kan bovendien een handige bron vormen om snel een overzicht bij de hand te hebben van de belangrijkste EHRM-rechtspraak met betrekking tot een bepaald familierechtelijk onderwerp. Een absolute aanrader!

Loes SALOMEZ

FAMILIERECHT

J.E. BEERNAERT, N. DANDOY, S. LOUIS en P.-A. WUSTEFELD, *Parts contributives: un jeu de hasard* (Limal: Anthemis 2018), 80 p., €50.94.

Dit bondige verzamelwerk over de onderhoudsbijdrage voor kinderen is een verslagboek van de studiedag van 26 april 2018, onder de coördinatie van de Commissie voor Familierecht van de Balie van Bergen. De vier verschillende hoofdstukken in het verzamelwerk zijn respectievelijk van de hand van Nathalie Dandoy (professor aan de UCL), Sophie Louis (Substituut-Procureur te Luik), Pierre-André Wustefeld (voorzitter van het hof van beroep te Bergen en beroepsrechter in de familie- en jeugdkamer) en Jean-Emmanuel Beernaert (advocaat aan de balie te Brussel en assistent aan de ULB).

Het bepalen van de onderhoudsbijdrage voor kinderen is vandaag de dag een echt kluwen. De auteurs van dit verzamelwerk streven ernaar om dit kluwen te ontwarren. Er zijn volgens de auteurs weliswaar enkele relevante artikelen over het bepalen van een onderhoudsbijdrage terug te vinden in het Burgerlijk Wetboek, en meer recentelijk ook in het Gerechtelijk Wetboek, maar deze artikelen zijn heel algemeen en vaag. Dit leidt tot jurisprudentiële instabiliteit bij het vaststellen van een onderhoudsbijdrage. De auteurs menen dat het vaststellen van de onderhoudsbijdrage momenteel lijkt op *'un jeu de l'amour et du hasard'*. Dit aleatoire karakter van de onderhoudsbijdrage staat echter lijnrecht tegenover de grote impact die de bijdrage heeft op het leven van zowel de onderhoudsgerechtigde als de onderhoudsplichtige ouder. De auteurs trachten dan ook de verschillende hindernissen bloot te leggen die in de weg staan van een voorzienbare onderhoudsbijdrage, waarna ze een oplossing formuleren voor de verschillende problemen.

In het eerste hoofdstuk van het boek, *Les règles du jeu et leurs variantes*, overloopt Nathalie Dandoy de algemene regels en de relevante bepalingen uit het Gerechtelijk en het Burgerlijk Wetboek voor het bepalen van de onderhoudsbijdrage. Ze geeft daarnaast ook enkele voorbeelden van struikelblokken of moeilijkheden waarvoor

de wet geen duidelijke oplossing biedt, zoals het bepalen van de kost van het kind en van de mogelijkheden van de ouders. Vervolgens overloopt Dandoy kort de verschillende methoden die gebruikt worden door rechters om de onderhoudsbijdrage voor een kind te berekenen. Dandoy besluit dat het noodzakelijk is dat alle rechters één bepaalde methode gebruiken om de onderhoudsbijdrage vast te leggen, zodat het bepalen van deze bijdrage geobjectiveerd wordt. De objectivering mag echter niet ten koste van de transparantie van de berekenmethode gaan. De methode moet volgens Dandoy dan ook gekend zijn én begrepen worden door alle betrokken partijen.

Les frais extraordinaires depuis la loi du 19 mars 2010 is het tweede hoofdstuk van het verzamelwerk. In dit hoofdstuk focust Sophie Louis op de buitengewone kosten als onderdeel van de onderhoudsbijdrage. Ze kaart de problemen aan die gepaard gaan met het bepalen van deze buitengewone kosten. Louis besteedt bijzondere aandacht aan de samenstelling van de buitengewone kosten, aan het feit of een forfait toegestaan is of niet, aan het voorafgaand akkoord van de andere ouder dat (al dan niet) noodzakelijk is voor het aangaan van buitengewone kosten, aan de herziening van de inhoud of van de modaliteiten van de bijdrage in de buitengewone kosten en aan de uitvoering van deze bijdrageplicht. Hierbij geeft zij steeds de belangrijkste rechtsleer en rechtspraak weer. Als bijlagen voegt Louis ten slotte ook drie modellen toe, die door sommige hoven en rechtbanken gebruikt worden om te bepalen welke kosten als ‘buitengewoon’ moeten worden aanzien en welke niet.

Pierre-André Wustefeld nam het derde hoofdstuk, *Parts contributives: déjouer le hasard, une douce utopie?*, voor zijn rekening. In dit hoofdstuk gaat Wustefeld na op welke manier het aandeel van elk van de ouders in de kosten van het kind bepaald wordt. Wustefeld start met een stand van zaken en de geschiedenis van het berekenen van de verdeelsleutel van de kosten. Vervolgens overloopt hij de relevante wetsbepalingen. Wustefeld gaat in dit hoofdstuk dieper in op de PCA-VOB software die thans door meer en meer rechtbanken en hoven wordt gebruikt om tot een objectieve vaststelling te komen van het aandeel van elk van de ouders in de kosten van het kind. Hij benadrukt sterk de voordelen van de PCA-VOB software en meent dan ook dat met het toenemend gebruik van de software de willekeur bij het vaststellen van de respectievelijke aandelen van de ouders in de kosten van het kind zal verdwijnen.

Het laatste hoofdstuk, *En matière de fiscalité familiale, le mieux est-il, réellement, l'ennemi du bien?*, werd geschreven door Jean-Emmanuel Beernaert. In dit hoofdstuk maakt Beernaert aan de hand van verschillende cijfervoorbeelden duidelijk welke fiscaal nadelige gevolgen het ontvangen van een onderhoudsbijdrage eventueel met zich mee kan brengen. Daarbij focust Beernaert op de situatie waarin het kind niet meer fiscaal ten laste is van een ouder door het ontvangen van een (te) hoge onderhoudsbijdrage, en op de situatie waarin het kind ook zelf inkomsten genereert door te werken als jobstudent. Beernaert legt op een geduldige manier uit waarom de oplossingen die momenteel gangbaar zijn in de praktijk niet volstaan om deze fiscale nadelen weg te werken. Hij beëindigt het hoofdstuk met een ontwerp van een clause die kan worden opgenomen in een overeenkomst tussen de ouders, en die wel een oplossing biedt voor de door hem vastgestelde fiscale problemen.

Parts contributives: un jeu de hasard? is een nuttig boek voor iedereen die in de praktijk met het bepalen of vaststellen van de onderhoudsbijdrage voor kinderen te maken heeft. De auteurs brengen de grootste pijnpunten in beeld die gepaard gaan met het vaststellen van de onderhoudsbijdrage voor het kind en geven oplossin-

gen (in de vorm van handige tips en clausules) om deze pijnpunten weg te werken. De auteurs geven daarnaast ook steeds de belangrijkste verschillende rechtsleer en rechtspraak weer, zodat duidelijk wordt over welke punten discussie bestaat. Het toevoegen van enkele modellen en het gebruik van voorbeelden, in het bijzonder de cijfervoorbeelden in het laatste, eerder complexe hoofdstuk, vormen een extra troef. Het enige dat jammer is te noemen, is het verschil in de verwijzingsmethode naar de rechtsleer in de verschillende hoofdstukken. Hoofdstukken 1, 2 en 4 bevatten verwijzingen in de voetnoten, en geen bibliografie. Hoofdstuk 3 bevat daarentegen enkel een beknopte bibliografie. Dit laatste maakt het vinden van de primaire bronnen minder gemakkelijk voor diegene die zich graag verder in de theorie van één bepaald aspect wil verdiepen. Dit kleine ongemak voor de theoreticus mag echter geen hinderpaal zijn voor de practicus om het boek te consulteren: hij is immers diegene voor wie dit nuttige verslagboek werd geschreven.

Eva VERTOMMEN

FINANCIEEL RECHT

R. VEIL (ed.), *European Capital Markets Law* (Oxford: Hart Publishing 2017), 848 p., £50

Dit Engelstalige basiswerk over het Europese kapitaalmarktenrecht verschaft de lezer niet enkel een overzicht van het Europese recht inzake kapitaalmarkten, maar gaat ook in op de achterliggende principes van de verschillende regelingen. Hoewel dit werk bijdragen bevat van acht verschillende auteurs, neemt het toch de vorm aan van een handboek waarin verschillende aspecten van het kapitaalmarktenrecht thematisch aan bod komen. Alle auteurs studeerden, werk(t)en of doctoreerden aan de Bucerius Law School te Hamburg, waar de editor van het boek werkzaam is als professor kapitaalmarktenrecht.

In een eerste hoofdstuk komen de grondslagen van het Europese kapitaalmarktenrecht aan bod. Prof. dr. Rüdiger Veil voorziet de lezer onder meer van een summier overzicht van de geschiedenis, objectieven, rechtsbronnen en interpretatieregels van het Europese kapitaalmarktenrecht (pp. 3-37 en 65-99). Dr. Fabian Walla vult deze uiteenzetting logisch aan door de Europese regelgevende processen en strategieën toe te lichten in de context van het financieel recht (pp. 39-63). Het tweede hoofdstuk van het boek stipt de beginselen van het eigenlijke Europese kapitaalmarktenrecht aan. Prof. dr. Veil definieert en kadert een aantal cruciale concepten zoals bijvoorbeeld de handelsplatformen, de financiële instrumenten, de verscheidene marktparticipanten en de toegang tot de markt (pp. 103-131). Deze passages kunnen als een goed startpunt dienen voor de lezer die niet vertrouwd is met de materie van het kapitaalmarktenrecht. Vervolgens behandelt Walla het toezicht op de Europese kapitaalmarkten (pp. 133-167), waarbij zowel de nationale toezichthouders als de Europese toezichtsorganen aan bod komen. Finaal reikt Veil een overzicht aan van de publiek- en privaatrechtelijke sanctiemechanismen (pp. 169-179).

Na de eerste twee meer algemene hoofdstukken, zoomen de navolgende hoofdstukken in op specifiekere deelaspecten van het kapitaalmarktenrecht. Zo analyseert het derde hoofdstuk de regels inzake marktintegriteit. Nadat kort wordt stilgestaan bij

de grondslagen van de Europese regelgeving aangaande marktmisbruik, onderzoekt Veil de materiële en procedurele regels die van toepassing zijn op misbruik van voorkennis (pp. 183-223). Dr. Lars Teigelack maakt dezelfde denkoefening voor wat betreft marktmanipulatie (pp. 226-260). Het vierde hoofdstuk handelt vervolgens over verscheidene openbaarmakingsverplichtingen. Zo bevat dit hoofdstuk een bijdrage van dr. Hendrik Brinckmann over de beginselen die in het algemeen ten grondslag liggen aan regelgeving inzake openbaarmaking van bepaalde informatie (pp. 263-279). De auteur hanteert daarbij niet louter een juridisch perspectief, maar heeft ook oog voor fundamentele economische werkstukken in dit veld (bijvoorbeeld de vermaarde theorieën van Akerlof en Fama over respectievelijk de “Market for Lemons” en de “Efficient Capital Market Hypothesis”). Voorts worden het prospectus (Veil (pp. 281-309)), de periodieke openbaarmakingsverplichtingen (Brinckmann (pp. 311-343)), de openbaarmaking van voorkennis (dr. Philipp Koch (pp. 345-392)), de openbaarmaking van belangrijke deelnemingen, de verplichtingen met betrekking tot transacties door leidinggevendenden, de openbaarmaking van gereguleerde informatie en de openbaarmaking van problemen inzake *corporate governance* (allen Veil (pp. 393-455)) behandeld. In het vijfde hoofdstuk analyseert Walla *short selling* en *credit default swaps* (pp. 459-475), terwijl dr. Marcus P. Lerch algoritmische en *high-frequency* handel onderzoekt (pp. 477-520). Het zesde hoofdstuk belicht de regels voor financiële tussenpersonen met bijdragen over de regels die van toepassing zijn op financiële analisten (Teigelack (pp. 523-550)), *rating agencies* (Veil (pp. 551-573)) en *proxy advisors* (dr. Rebecca Schweiger (pp. 575-595)). In het zevende hoofdstuk geeft Veil een summier overzicht van de regelgevende principes inzake *product governance*, productinterventie en beleggingsadvies (pp. 599-617). Vervolgens analyseert dr. Malte Wundenberg in hoofdstukken zeven en acht de organisatorische vereisten voor beleggingsondernemingen en de regelgeving aangaande benchmarks (pp. 621-717). Het van kracht worden van MiFID II eerder dit jaar en het Libor-schandaal getuigen van de respectieve actualiteitswaarde van deze stevig gedocumenteerde bijdragen. Alvorens in het laatste hoofdstuk te concluderen, onderzoekt Veil in hoofdstuk tien de implicaties van de Europese richtlijn betreffende het openbaar overnamebod (pp. 722-754).

De inflatie aan Europese initiatieven inzake kapitaalmarktenreglementering heeft ertoe geleid dat het geheel van relevante Europese wetgevende akten een bijwijlen moeilijk te doorploegen kluwen vormt. Dit boek komt aan deze bekommernis tegemoet door op niet-technische wijze de hoofdlijnen en achterliggende principes van de verschillende wetgevende initiatieven te duiden en – wellicht nog belangrijker – met elkaar in verband te brengen. Hoewel het gerecenseerde werk ongetwijfeld een nuttig instrument zal vormen voor eenieder die het Europese kapitaalmarktenrecht op een macroniveau wenst te bestuderen, bevat het ook talrijke inzichten en aanknopingspunten die als vertrekpunt kunnen dienen bij het analyseren van meer technische vraagstukken.

Evarest CALLENS

FINANCIËEL RECHT

P. CONTI-BROWN en R.M. LASTRA (eds.), *Research Handbook on Central Banking* (Cheltenham: Elgar 2018), 592 p., £195.

Het onderzoekshandboek bundelt 25 bijdragen over centraal bankieren. Het behandelt de geschiedenis van de centrale banken in het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten van Amerika, Japan, India, Rusland, China, Duitsland, de Eurozone, sub-Sahara Afrika, Australië, Nieuw-Zeeland en Latijns Amerika. Daarnaast bevat het handboek thematische bijdragen over het onconventioneel monetair beleid, de liquiditeitssteun aan banken, het betalingssysteem, de digitale munten en het toezicht op zowel de banken als het systeemrisico. Tot slot worden ook de onafhankelijkheid, de transparantie, de boekhouding, de diplomatie en de psychologie van centrale banken besproken. Het handboek reikt op deze wijze een toegankelijke introductie aan tot een ruim aantal nationale perspectieven en onderwerpen. Voor een diepgaande of technische analyse kan men, zoals het handboek zelf aangeeft, beter andere werken raadplegen.

In het boek komen enkele thema's doorheen de verschillende bijdragen terug waarvan we hieronder de hoofdlijnen en enkele voorbeelden weergeven.

Een centrale bank moet aangepast zijn aan de *specifieke omgeving* waarbinnen de bank functioneert. Dat betekent dat er geen universeel en eeuwig geldige optimale omschrijving bestaat van de taken, de inrichting en de instrumenten van een centrale bank. De oppervlakkige gelijkenissen over verschillende tijdsvakken en landen heen verbergen een onderliggende diversiteit. Immers, in verschillende landen en tijdsperiodes worden dezelfde begrippen (zoals *lender of last resort*, prijsstabiliteit en onafhankelijkheid) en instrumenten (zoals onderpand en aankoopprogramma) anders ingevuld. Zelfs wanneer technisch gesproken hetzelfde instrument wordt gehanteerd, kan de impact verschillen door de interactie met omgevingsfactoren, zoals de structuur van de kapitaalmarkt en de taakverdeling die binnen die markt geldt. Een voorbeeld daarvan is de rol die de *discount houses* vanaf de negentiende eeuw opnamen in het Verenigd Koninkrijk. Deze functioneerden als tussenpersoon tussen de *Bank of England* en de commerciële banken. Deze marktconstellatie behoudt de anonimiteit van de uiteindelijk begunstigde bank wanneer de centrale bank als *lender of last resort* optreedt. Men vermijdt zo een negatief stigma voor de uiteindelijk begunstigde en beperkt de rol van de centrale bank tot het verschaffen van liquiditeit aan de markt i.p.v. aan specifieke instellingen.

Waar *geen centrale banken* bestaan, kan de wetgever zijn wetgevingsbevoegdheid nog steeds aanwenden om o.a. te bepalen welke edelmetalen als geld gebruikt worden op het grondgebied, te definiëren wat het standaardgewicht en de samenstelling van een munt is, te erkennen wie als bankier van een beperkte aansprakelijkheid geniet en vast te stellen welke fractie van de deposito's de bank mag uitlenen. Op die wijze kan de wetgever private geldcreatie aan banden leggen en aldus de schommelingen in het verstrekte krediet en de daaruit voortvloeiende financiële instabiliteit proberen te beperken. Het juridisch kader voert dan de spelregels in waarbinnen private actoren aan private geldcreatie kunnen doen. Ook andere taken die thans aan centrale banken worden toevertrouwd, zoals micro- en macro-prudentieel toezicht, kunnen in principe via andere instellingen of klassieke wetgeving georganiseerd worden. Of deze reglementering en instituties werkelijk bijdragen tot de financiële stabiliteit is het onderwerp van discussie. Tussen 1825 en 1857 werd bijvoorbeeld

in het Britse parlement na elke financiële crisis de financiële regulering verder afgebouwd. Daarna volgde, volgens de auteur van het betreffende hoofdstuk, een periode van meer dan een eeuw tijdens dewelke er in het Verenigd Koninkrijk geen financiële crisis uitbrak.

Wanneer een centrale bank wordt *opgericht*, gebeurt dat voornamelijk om de oorlogsschuld te financieren of het structurele liquiditeitsprobleem op te vangen van banken die functioneren onder een systeem van fractioneel reserve bankieren. Zo werd in het Verenigd Koninkrijk (1694) en de Verenigde Staten (zowel 1791 en 1816) een centrale bank opgericht om de oorlogsschuld te financieren. De centrale bank hernam die ondersteuning voor de oorlogsschuld in o.a. de Verenigde Staten tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ook onder het Naziregime werd de *Reichsbank* gebruikt om de herbewapening in het geheim en buiten de begroting om te financieren. De preventie van ongewenste *bankruns* was de voornaamste reden om de centrale bank op te richten in de Verenigde Staten (1913).

De centrale bank kan haar *wettelijk mandaat* voor bepaalde of onbepaalde tijd krijgen. Indien de wettelijke basis van een centrale bank slechts voor een beperkte termijn wordt verleend, is haar voortbestaan automatisch het onderwerp van een democratisch debat. Wanneer die wetgevende macht uit meerdere takken bestaat, is het waarschijnlijker dat de centrale bank opnieuw verdwijnt. In de Verenigde Staten verloor de centrale bank de steun voor een hernieuwing van haar mandaat in het Huis der Afgevaardigden (onder Thomas Jefferson) en door een presidentieel veto (onder Andrew Jackson). De federale centrale bank werd door haar tegenstanders toen, net zoals de ECB nu, verweten een ongewenste federale machtsconcentratie uit te maken die de bovenklasse bevoordeelde ten nadele van de onderklasse. Indien het wettelijke mandaat van de centrale bank voor een onbepaalde tijd in een gewone wet geregeld is, wordt het mandaat en de inrichting eveneens aangepast volgens de wijzigende politieke voorkeuren (zoals de *Federal Reserve* na de grote depressie). Een gewone meerderheidswet kan (zoals in het naoorlogse Duitsland) eveneens een stabiele legitimiteitsbasis geven als er bij de stemgerechtigden een diep gewortelde en gedeelde consensus bestaat over monetair beleid. Hetzelfde geldt wanneer de specifieke instelling (zoals de *Bundesbank*) een hoger publiek vertrouwen geniet dan de politiek. Indien het mandaat van de centrale bank door een verdragsrechtelijke norm wordt verleend, zoals in het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie, kunnen vanzelfsprekend ook aanpassingen van dat mandaat gebeuren door te tolereren dat de centrale bank zich nieuwe bevoegdheden toe-eigent (zonder dat voor die wijziging van het mandaat noodzakelijk politieke steun moet bestaan). In dat geval verschuift het initiatief en de controle van de wetgever naar de centrale bank en de rechters.

De inrichting van de centrale bank laat toe interne *checks and balances* te creëren die het instituut tot een gematigder beleid zou moeten aanzetten. In de *Federal Reserve*, *Bundesbank* en Eurostelsysteem wordt een federale structuur gebruikt om dat evenwicht te bereiken. In het geval van de *Federal Reserve* worden eveneens private en publieke actoren samengebracht. Naast de stemgerechtigde leden kunnen ook vertegenwoordigers van politieke en prudentiële autoriteiten deelnemen aan de vergaderingen. Deze mogen wel deelnemen aan de debatten om hun inzichten en expertise te delen, maar worden vanwege hun belangenconflict uitgesloten van een deelname aan de stemming. De beslissingsmacht kan ook bij één persoon geconcentreerd liggen. Dat was bijvoorbeeld het geval in de *Reichsbank* die vanaf 1939

volgens het *Führerprinzip* werd geleid. Daarbij nam de voorzitter alle beslissingen en werd hij slechts bijgestaan door een adviesraad. Zelfs wanneer de formele beslissingsprocedure de voorzitter geen alleenheerschappij geeft, kan het aanzien voor zijn persoon of functie wel tot hetzelfde resultaat leiden. Deze situatie deed zich, volgens één van de bijdragen in het boek, voor onder Greenspan en zijn twee opvolgers.

De *taken* van de centrale bank worden aangepast volgens de noden van het politieke en economische systeem van dat moment. In een planeconomie, zoals in Rusland of China, alloceert de bank het krediet binnen de economie. Wanneer die regimes een overgang maken naar een vrije markt moet deze taak dan ook overgedragen worden aan marktdeelnemers die met elkaar in concurrentie treden. Thans hebben de meeste banken een primaire focus op prijsstabiliteit. Dat primaire doel bestaat erin de hoge inflatie te proberen vermijden die in het verleden werd ervaren toen een gelijk gewicht toegekend werd aan andere doelstellingen, zoals werkgelegenheid of de financiering van de overheid. Voorbeelden van dergelijke hoge inflatie vinden we terug in de geschiedenis van o.a. Duitsland, de Verenigde Staten en Latijns Amerika.

De *uitbreiding van taken* van een centrale bank wordt in verschillende bijdragen kritisch bekeken. Immers, bepaalde van die taken maken het minder geloofwaardig dat de centrale bank haar primaire doel (prijsstabiliteit) werkelijk zal waarmaken. De ECB ontwikkelde reeds een uitgebreide leidraad omtrent de taken die nationale centrale banken binnen de Eurozone wel of niet kunnen opnemen en de wijze waarop dat moet gebeuren. Die vormen een interessant vergelijkingspunt om de bevoegdheidsuitbreiding van de ECB na de crisis te beoordelen. Niet alleen de compatibiliteit van taken maar ook de verantwoordingsmechanismes die daarmee gepaard gaan, doen vragen rijzen. Volgens het Duits constitutioneel recht is de vergaande onafhankelijkheid van de centrale bank immers enkel verantwoord in een democratie wanneer de bevoegdheid van die bank zich beperkt tot het nastreven van prijsstabiliteit. Als de centrale bank voor de uitoefening van bepaalde nieuwe taken aan meer politieke controle wordt onderworpen om aan deze kritiek tegemoet te komen, kunnen politici die mechanismes ook aanwenden om invloed te verwerven op het monetaire beleid. Dat zou eveneens problematisch zijn. De Duitse grondwet laat immers enkel toe dat de monetaire bevoegdheid aan de ECB overgedragen is als die deze bevoegdheid werkelijk onafhankelijk kan uitoefenen.

De juridische erkenning van de *onafhankelijkheid* van een centrale bank wordt niet overal aanvaard als een randvoorwaarde voor het behoud van de waarde van geld. In de bijdrage over Japan stelt de auteur dat de beperkte juridische erkenning van de onafhankelijkheid, die de centrale bank genoot voor 1997, geen aanleiding gaf tot de voorspelde muntontwaarding. Dat wordt verklaard door de politieke stabiliteit en de invloed die de bureaucratie uitoefent binnen het beslissingsproces. In de bijdrage over China wordt beargumenteerd dat politieke inmenging bij hen niet tot inflatie zal leiden omdat hun politici geen stemmen moeten winnen. Dat lijkt me wat kort door de bocht, aangezien deze politici voor het behoud van hun macht en persoonlijk welzijn wel degelijk afhankelijk blijven van de prestaties van de economie. Als de onafhankelijkheid wordt aanvaard, strekt die niet altijd even ver. Zo werd aan de *Bank of England* wel de bevoegdheid verleend om de interestvoet vast te stellen, maar bleef de politiek bevoegd om de inflatiedoelstelling vast te stellen. Wanneer de onafhankelijkheid in de wet verankerd wordt, weerhoudt dat politici er niet *per se* van een poging te ondernemen het beleid van die bank te dicteren. Het is maar

wanneer de centrale bankiers overeenkomstig de regels van zich afbijten en daarbij de steun van de publieke opinie of andere instellingen genieten, dat de wettelijke regel ook werkelijk gehandhaafd wordt. Dit gebeurde bijvoorbeeld in Duitsland toen de bondskanselier Konrad Adenauer in 1955 de *Bank Deutscher Länder* verzocht de federale regering te consulteren voor ze een beslissing maakten over het kredietbeleid en dit verzoek door voorzitter Wilhelm Vocke werd afgewezen. De lippen dienst aan de onafhankelijkheid door de centrale bankiers, kan misleidend zijn over hun werkelijke geestesgesteldheid van de betreffende minister of centrale bankier. In Nazi-Duitsland werd door Walter Funk, minister van economie, de onafhankelijkheid van de centrale bank gepredikt, terwijl men de centrale bank wel degelijk inzette voor politieke doeleinden, zoals de financiering van de herbewapening. Ook in een werkende democratie, zoals de Verenigde Staten, leggen de dagboeken van Arthur Burns, toen voorzitter van de *Federal Reserve*, de coördinatie van het beleid tussen hemzelf en president Richard Nixon bloot. Hetzelfde kan gezegd worden over Marriner Eccles en president Franklin Roosevelt.

Zowel de onafhankelijkheid als de invulling van het mandaat worden beïnvloed door de *interne bedrijfscultuur* van een centrale bank. Zo werd in Duitsland in 1922 de wet op de *Reichsbank* aangepast – op vraag van de geallieerden – in de hoop deze centrale bank onafhankelijk te maken en haar losse kredietverlening te beëindigen. De nieuw verworven wettelijk onafhankelijkheid wijzigde evenwel niets aan die centrale bank haar denken of beleid. Wanneer buitenlandse centrale banken dan vervolgens op een personeelsswissel aandrongen, weigerde Rudolf Havenstein, voorzitter van de *Reichsbank*, ontslag te nemen en beriep die zich – ietwat ironisch – op de net verleende wettelijk onafhankelijkheid van de centrale bank. Het beleid van de *Reichsbank* wijzigde pas nadat Havenstein stierf en vervangen werd door Hjalmar Schacht. Deze beperkte tijdens zijn eerste termijn de politieke invloed op het monetair beleid door dit beleid aan de onpersoonlijke regel van de goudstandaard te onderwerpen. De interne bedrijfscultuur van de centrale bank (zie lager) kan de beslissingsvrijheid van bestuurders zodanig beperken, dat zelfs de benoeming van nieuwe bestuurders en voorzitters niets aan het beleid wijzigt. De benoemingen van bestuurders door president Harry Truman in de Verenigde Staten hebben niet uitgemond in de vooropgestelde versoepeling van de opvattingen van de bank. Hetzelfde geldt voor de benoemingen onder bondskanseliers Ludwig Erhard en Helmut Schmidt in Duitsland. De interne bedrijfscultuur, de onafhankelijkheid van de bestuurders en de afhankelijkheid van de technische ondersteuning door de administratie kunnen de verwachte vernieuwing door nieuwe bestuurders neutraliseren.

Die bedrijfscultuur is *niet onveranderlijk* maar verklaart een bepaalde inertie. De bedrijfscultuur verklaart o.m. waarom de Russische centrale bankiers terughoudend waren om de aangereikte adviezen van internationale organisaties te aanvaarden. Haar bureaucratische, hiërarchische en geheimzinnige houding, het geloof in de eigen werkwijze, de geslotenheid die volgt uit de beperkte kennis van het Engels en de overtuiging dat de randvoorwaarden in Rusland geen directe transplantatie van Westerse instituties toelaat, maakte het moeilijk om haar werkwijze onmiddellijk te beïnvloeden. Deze denkwijze van de bank kwam geleidelijk dichter bij die van haar collega's te liggen door de combinatie van intense training die de internationale partners voorzagen en de positieve resultaten die de bank zelf kon waarnemen wanneer ze de aangereikte kennis gebruikte. Ook de benoeming van Karl Otto Pohl in de Bundesbank bleef niet volledig zonder gevolg. Onder diens bewind verankerde de *Bundesbank* zich dieper in internationale samenwerkings- en uitwisselingsverbanden.

De *instrumenten* die de centrale bank krijgt, hangen af van de doelstellingen die worden nagestreefd. Het Tinbergen-principe dicteert dat men minstens evenveel onafhankelijke instrumenten als doelstellingen moet hebben om een afweging tussen de doelstellingen te vermijden. Het geprefereerde instrument van centrale bankiers voor het beïnvloeden van inflatie is de interestvoet van hun leen- en deposito-faciliteit. Wanneer die praktisch gesproken niet meer verlaagd kan worden of een verlaging niet meer het gewenste effect heeft, grijpen ze naar onconventionelere instrumenten. Deze instrumenten hebben op korte termijn duidelijk waarneembare effecten op bijvoorbeeld de prijzen van financiële producten. Het is moeilijk tot onmogelijk om ook empirisch na te gaan of de achterliggende doelstelling, met name het beïnvloeden van inflatie en/of werkgelegenheid, ook bereikt kan worden. Er zijn evenwel theoretische redenen om aan te nemen dat de impact van het onconventionele beleid een afnemende meerwaarde en toenemende ongewenste neveneffecten heeft.

Het *behoud van de waarde van geld* wordt in verschillende tijdsvlakken op een andere wijze nagestreefd. In het bimetallisme werd een vaste wisselkoers tussen beide metalen nagestreefd. Onder de goudstandaard mikte men op een vaste omruilwaarde tussen biljetten en goud. Onder het Bretton Woods systeem streefde men een vaste wisselkoers t.a.v. de dollar na. Indien men fiduciair geld gebruikt, is het de omruilwaarde t.a.v. een korf goederen die men redelijk constant tracht te houden. Voor die laatste techniek kan men verschillende instrumenten hanteren. Een eerste instrument probeert de interestvoet op een bepaald niveau te leggen. Die techniek heeft geleid tot de *Great Inflation*. Daarom koos de *Federal Reserve* onder het voorzitterschap van Paul Volcker voor een tweede techniek. Hij stelde de geldhoeveelheid vast en liet de interestvoet vervolgens zichzelf bepalen. De wissel tussen beide regimes creëerde een diepe recessie maar liet toe de inflatie terug te brengen naar het gewenste niveau.

De *financiële stabiliteit* kan nagestreefd worden door liquiditeiten te verschaffen of door regulering, toezicht, afwikkeling en internationale coördinatie te organiseren. De centrale bank kan liquiditeit verschaffen door op te treden als *lender of last resort*. De centrale bank kan die liquiditeitssteun aanbieden aan de markt (zoals de Greenspan-put optie) of aan een specifieke instelling (zoals *ELA*-krediet). Beiden hebben evenwel een risico dat ze de financiële stabiliteit op de lange termijn vergroten. Ze verlagen de prikkel voor individuele banken om hun liquiditeitsprobleem te beperken en te beheersen. Indien de centrale bank asymmetrisch is in haar interventies (de liquiditeit meer verhoogt in laagconjunctuur dan ze verlaagd wordt in hoogconjunctuur), kan ze inflatie veroorzaken.

De centrale bank haar beleid kan ook *fiscale* of quasi-fiscale gevolgen hebben. Voor eerst werkt de inflatie die ze creëert als een belasting indien men haar geld aanhoudt of indien men de inflatie onderschat wanneer men een rentedragende schuldverdeling verwerft. Het beleid creëert herverdelingseffecten die normaal gesproken een bijkomend democratisch debat en legitimering veronderstellen. Ten tweede leveren de centrale bank haar krediet- en koopoperaties soms ook een winst op. Die kan naar de schatkist gaan. Aangepaste boekhoudkundige regels verhinderen dat niet-gerealiseerde winsten uitgekeerd worden. Ten derde kan de begroting gefinancierd worden door geld bij te drukken. Omdat dit vaak uit de hand loopt en resulteert in ongewenst hoge inflatie, heeft men dergelijke monetaire financiering van de begroting in de regel verboden of ingeperkt. Ten vierde kan de centrale bank verlies

leiden op haar activiteit, bijvoorbeeld wanneer haar activa in waarde verminderen of een solvabiliteitsrisico van een tegenpartij onvoldoende ingedekt is. Als het verlies invreet op het kapitaal vermindert dat de seigniorage. Daarnaast kan het ook de geloofwaardigheid van het monetair beleid aantasten en een herkapitalisatie nodig maken.

Jitte AKKERMANS

FINANCIËEL RECHT

J. ARMOUR, D. AWREY, P. DAVIES, L. ENRIQUES, J. N. GORDON, C. MAYER en J. PAYNE, *Principles of Financial Regulation* (Oxford: OUP 2016), 648 p., £125

Het boek *Principles of Financial Regulation* werd geschreven door een groep professoren van de Law Faculty en de Said Business School van de University of Oxford en introduceert de lezer op een radicaal vernieuwende manier tot het financieel recht. In plaats van te focussen op en te beginnen met de juridische instrumenten van het financieel recht, legt het boek de (voornamelijk economische) principes achter het financieel recht uit, om zo het financieel recht beter te kunnen begrijpen. De concrete wetgevende instrumenten zelf worden slechts zeer kort besproken, en worden eerder gebruikt ter illustratie van algemene principes en van de beleidsopties waarmee wetgevers geconfronteerd worden. Hierbij wordt er vooral gekeken naar het recht van de Verenigde Staten en de Europese Unie, en binnen de Europese Unie naar het recht van het Verenigd Koninkrijk. Zelf omschrijven de auteurs dit als een “macrobenadering”, waarbij het financiële systeem op een holistische manier wordt bestudeerd, maar zonder in te gaan op de details van het “microniveau”.

Deze benadering is bijzonder geschikt voor een boek over financieel recht: door de veelheid aan en enorme complexiteit van financiële regulering is een gedetailleerde beschrijving van het financieel recht in één handboek bijzonder moeilijk, en daarenboven ook minder interessant en snel achterhaald. Geen van de bestaande handboeken financieel recht – waarvan er een aantal ook van uitstekende kwaliteit zijn – heeft een gelijkaardige focus op het blootleggen van de ratio achter de regels. Het voordeel van *Principles of Financial Regulation* is tevens dat het gemakkelijk(er) de tand des tijds kan doorstaan: het is de (economische) manier van denken over financieel recht en de methode die de meerwaarde van het boek vormen, en die nuttig blijven. Natuurlijk kunnen er nieuwe financiële instellingen of financiële instrumenten opduiken, of nieuwe technologieën, nieuwe economische inzichten, nieuwe vormen van economische regulering ... Zelfs in zulke gevallen zal de lezer kunnen terugvallen op het intellectueel kader uiteengezet in *Principles of Financial Regulation*.

Een dergelijke benadering komt echter ook met enkele nadelen: de lezer zal in dit boek niet de antwoorden vinden op de vele complexe vragen van positief recht, bijvoorbeeld over de correcte interpretatie van de definitie van *insider trading*, of bijvoorbeeld op welke personen de “*fit & proper*” vereisten nu precies van toepassing zijn in de verschillende financiële instellingen. Wel zal het boek de lezer informeren over hoe deze (en vele andere) regels tegemoet komen aan de economische doelstellingen van het financieel systeem, en wat de voor- en nadelen zijn van dergelijke regels.

De auteurs hanteren ook een benadering van het financieel recht die ze beschrijven als een “functionele” benadering (in tegenstelling tot een “institutionele” benadering), omdat ze bijvoorbeeld kijken naar “welke functies worden uitgevoerd door een bank?”, eerder naar “wat is een bank?”. Zo blijkt dat sommige instellingen die niet in dezelfde mate of op dezelfde manier worden gereguleerd als een bank, toch gelijkaardige functies uitoefenen als een bank, en hierdoor ook bijdragen aan systemisch risico. Daarom argumenteren de auteurs dat het belangrijk is om bepaalde risicovolle financiële activiteiten te reguleren, eerder dan alleen bepaalde financiële instituties. Dit hangt ook samen met de kritiek die de auteurs uiten op de strikte opdeling tussen “banken” en “markten”, terwijl deze eigenlijk samen moeten bestuurd en gereguleerd worden (zie verder in deze boekbespreking).

De functionele benadering van *Principles of Financial Regulation* houdt verband met recente oproepen van onderzoekers om financieel recht meer te benaderen vanuit een cross-sectoraal perspectief, waarbij gekeken wordt of de verschillen tussen bank-, effecten- en verzekeringsrecht wel gerechtvaardigd zijn (zie bv. V. COLAERT, *European Financial Regulation: Levelling the Cross-Sectoral Playing Field. A Research Agenda*, 17 april 2018, beschikbaar op ssrn.com, 11 p.).

De doelgroep die de auteurs formuleren voor het boek reflecteert ook de gekozen benadering: studenten, academici, regulatoren en personen uit de praktijk. Zoals de auteurs zelf opmerken is het boek wat die laatste categorie betreft echter niet voldoende gedetailleerd om als basis te dienen om cliënten advies te geven. Wel kan het voor die doelgroep dienen om het recht beter te begrijpen, en vooral ook om de linken te zien tussen de verschillende domeinen van het financieel recht. Voor de andere doelgroepen biedt het boek dan weer een nuttig kader om kritisch na te denken over de zin van financiële regulering. Hierbij biedt *Principles of Financial Regulation* een manier van denken en methodologie aan, alsook een eerste grondige analyse op macroniveau, met verwijzingen naar meer gespecialiseerde literatuur. *Principles of Financial Regulation* moet dan ook niet gezien worden als het eindpunt in de literatuur over financiële regulering, maar eerder als een startpunt voor verder onderzoek. Dit impliceert ook dat het interessant kan zijn om – als dit boek wordt gebruikt als handboek om studenten te onderwijzen in het financieel recht – studenten ook te vragen om zelf de wetgevende instrumenten en de meer gespecialiseerde literatuur te bekijken over enkele domeinen, bij wijze van *case study*. Dit is tevens de wijze waarop de auteurs zelf *Principles of Financial Regulation* gebruiken om het gelijknamige vak aan Oxford te onderwijzen.

Principles of Financial Regulation is zowel gericht op lezers met een juridische achtergrond, als op lezers met een economische achtergrond. Elk hoofdstuk is doordrukt met de economische analyse van het financieel recht, maar met name de eerste vier hoofdstukken van het boek (die samen deel A, “Foundations”, vormen) alsook de eerste hoofdstukken van de daaropvolgende delen (“Theory of Financial Regulation”, “Regulating Consumer Finance”, “Theory of Banking”, en “Market-Based Credit Intermediation: Shadow Banks and Systemic Risk”) zijn voornamelijk economisch van inslag.

Hoofdstuk 1 van het boek bevat een inleiding en beschrijft het ontstaan van de financiële crisis, het intellectueel kader voor de analyses, en de “bouwstenen” of de fundamentele stellingen van het boek. Een belangrijk deel van dat intellectueel kader wordt ook uiteengezet in hoofdstuk 3, waar de doelstellingen en strategieën van financiële regulering besproken worden. Hierbij vertrekt *Principles of Financi-*

al Regulation expliciet vanuit een economisch kader, waarbij de markt in principe zorgt voor een efficiënte allocatie van middelen.

Volgens de auteurs neemt dit echter niet weg dat er wel marktfalingen kunnen zijn die financiële regulering kunnen rechtvaardigen, zoals bijvoorbeeld informatie-asymmetrieën (bijvoorbeeld door de complexiteit van financiële producten), negatieve externaliteiten (bijvoorbeeld systemisch risico), publieke goederen (bijvoorbeeld informatie over beursgenoteerde bedrijven), imperfecte competitie (bijvoorbeeld de beperkte competitie tussen beursplatformen) en *behavioural biases* (bijvoorbeeld de bias naar onmiddellijke bevrediging – “*instantaneous gratification*”).

Vervolgens beschrijven de auteurs de doelstellingen van financiële regulering, zoals die voortvloeien uit de wens om bovenstaande marktfalingen te verhelpen: (i) de bescherming van investeerders, cliënten, depositohouders, verzekerden en andere gebruikers van het financiële systeem, (ii) consumentenbescherming, (iii) de stabiliteit van het financiële systeem als geheel, (iv) het faciliteren van efficiënte markten, (v) het bevorderen van de mededinging in de financiële sector, (vi) het vermijden van financiële misdrijven, en (vii) het rechtvaardig verdelen van resultaten (de enige doelstelling die niet gebaseerd is op economische efficiëntie).

De auteurs merken wel op dat er ook kosten verbonden kunnen zijn aan een wetgevende interventie om deze doelstellingen te realiseren (inclusief de kost dat de wetgever zelf fout zit, zogenaamde “*regulatory failure*”), en dat men die kosten moet afwegen tegen de voordelen van het verhelpen van de marktfaling. *Principles of Financial Regulation* neemt ook de stelling in dat deze doelstellingen vaak in conflict zullen komen, maar dat het verzekeren van financiële stabiliteit hierbij in principe prioriteit moet krijgen, aangezien de potentiële kosten van een financiële crisis (geschat op biljoenen) de andere potentiële maatschappelijke kosten ver overstijgen. Dit impliceert bijvoorbeeld dat de toezichthouder die verantwoordelijk is voor macroprudentieel beleid aan de “top van de piramide” moet staan, zoals besproken wordt in hoofdstuk 19 van *Principles of Financial Regulation*.

Wetgevers beschikken over verschillende instrumenten om de beschreven doelstellingen te realiseren, die *Principles of Financial Regulation* classificeert in zeven verschillende “strategieën”: “*entry regulation*” (zoals bijvoorbeeld vergunningen en het reguleren van de toegang van producten tot de markt), “*conduct regulation*” (zoals de “*conduct of business*” regels), “*information regulation*” (zoals initiatieven rond opleiding en *disclosure* van informatie), “*prudential regulation*” (zoals kapitaalvereisten, liquiditeitsvereisten en macroprudentiële regulering), “*governance regulation*” (zoals de regulering van de structuur van de raad van bestuur en de verloning van managers), “*insurance*” (zoals depositogarantiesystemen, “*lender of last resort*” faciliteiten en “*bail-outs*”) en “*resolution*” (afwikkelingsprocedures).

Principles of Financial Regulation is echter ook niet blind voor de beperkingen van financiële regulering, die worden beschreven in hoofdstuk 4. Een bijzondere uitdaging voor financieel recht is de complexiteit van het financiële systeem en de voortdurende innovatie ervan, bijvoorbeeld door de opkomst van nieuwe technologieën. Dit hangt ook samen met het fenomeen van “*regulatory arbitrage*”, waarbij financiële instellingen proberen om de kosten van regulering te ontwijken en toch functioneel hetzelfde resultaat te bereiken, door zich juridisch anders te structureren. Dit is één van de centrale stellingen van *Principles of Financial Regulation*: het financiële systeem is dynamisch, en daarom moet financiële regulering minstens even dynamisch zijn. Ten slotte erkennen de auteurs de mogelijkheid dat de

wetgeving en regelgeving niet optimaal de belangen van de maatschappij dienen, maar eerder de private belangen van de politici of toezichthouders die de regels opstellen. Zo is er bijvoorbeeld het fenomeen van “*regulatory capture*”, waarbij de toezichthouder een *bias* ontwikkelt jegens de financiële sector. Dergelijke analyse maakt deel uit van de “*political economy of financial regulation*”, en wordt meer diepgaand behandeld in hoofdstuk 25.

Hoofdstuk 2 van *Principles of Financial Regulation* is één van de belangrijkste hoofdstukken van het boek. In dit hoofdstuk wordt een “holistische” beschrijving van het financieel systeem gegeven, waarbij vijf fundamentele functies worden onderscheiden: (i) het verzorgen van een veilig systeem voor betalingen op afstand, (ii) het samenbrengen van kapitaal van spaarders die meer financiële middelen hebben dan nodig voor hun (huidige) persoonlijke consumptie, (iii) het selecteren van projecten tussen de projecten die kapitaalinvesteringen zoeken, (iv) het monitoren van de resultaten van de geselecteerde projecten waarin geïnvesteerd werd, en (v) het beheren van risico.

Institutioneel gezien bestaat dit financieel systeem volgens de auteurs uit enerzijds financiële tussenpersonen, zoals onder andere banken, verzekeringsinstellingen, pensioenfondsen en beleggingsfondsen, en anderzijds uit financiële markten, zoals de markt voor aandelen, obligaties, derivaten, enzovoort. De werking van de markten wordt daarbij ondersteund door actoren die de productie, analyse en verificatie van informatie verzorgen, wat het boek “*information intermediaries*” noemt, zoals *underwriters*, aandelenanalisten, *credit rating agencies*, bedrijfsrevisoren, en advocaten (zie hierover hoofdstuk 6). Daarnaast wordt de werking van markten ook ondersteund door instellingen die de marktinfrastructuur verzorgen, zoals effectenbeurzen (bv. de New York Stock Exchange) en alternatieve handelsplatformen (verder beschreven in hoofdstuk 7).

Een centrale claim van *Principles of Financial Regulation* is dat zowel banken als andere financiële tussenpersonen en marktssystemen de vijf fundamentele functies van het financiële systeem kunnen verzekeren, en dat men het financieel systeem dus best op een holistische manier benadert. De opdeling tussen “markten” en “banken” bepaalt wel voor een groot deel de structuur van het boek. Markten en banken worden behandeld in respectievelijk deel B en deel D. Deel E, “Markets and Banks”, integreert echter beide benaderingen.

In het deel over markten (deel B) bespreekt hoofdstuk 5 allereerst de economische theorie over financiële markten, voornamelijk gegrond in de “*Efficient Capital Markets Hypothesis*” en de beperkingen daarvan. Hoofdstuk 6 en hoofdstuk 7 bespreken vervolgens de hierboven reeds vermelde actoren die vallen onder de definitie van respectievelijk “*information intermediaries*” en “*market infrastructures*”. Ten slotte worden ook klassieke effectenrechtelijke topics besproken: hoofdstuk 8 behandelt de problematiek van “*issuer disclosure*”, waar onder andere periodieke informatieplichten en de prospectus- en transparantiewetgeving aan bod komen; hoofdstuk 9 bespreekt uiteindelijk “*insider trading*”, marktmanipulatie en “*short selling*”.

Enigszins buiten deze opdeling tussen markten en banken staat deel C, waar de bescherming van consumenten in het financiële systeem behandeld wordt. Hoofdstuk 10 zet de theorie achter de regulering van dit domein uiteen, waarbij sterk wordt gesteund op inzichten uit *behavioral economics*. De conclusie is dat de beperkingen aan de menselijke rationaliteit een meer verregaande wetgevende interventie rechtvaardigen, maar dat ook deze interventie beperkingen heeft. *Principles of Fi-*

nancial Regulation stelt dat *disclosure* weinig effectief is gebleken voor consumentenbescherming, omdat consumenten de informatie niet werkelijk lezen en omdat er voor veel financiële producten, in tegenstelling tot bijvoorbeeld voor aandelen, geen relatief efficiënte secundaire markt is die al de beschikbare informatie incorporeert in de prijs. De auteurs merken op dat er in wetgeving daarom vooral gekozen wordt voor regulering van het gedrag van de financiële tussenpersonen (“*conduct regulation*”), en recent ook voor “*product governance*”, waarbij de het proces van het ontwikkelen van het product en het specificeren van een doelgroep gereguleerd wordt. Regulering van het financieel product zelf (“*product regulation*”) wordt vaak beschouwd als een te verregaande inperking op de keuzevrijheid van de financiële consument, al zijn er uitzonderingen in de wetgeving in bepaalde landen, zoals bijvoorbeeld de regulering van de zogenaamde “*payday loans*” (leningen op erg korte termijn met hoge interestvoeten) in het Verenigd Koninkrijk. Hoofdstuk 11 en 12 passen deze theoretische inzichten toe op respectievelijk het geven van financieel advies en op het aankopen van financiële producten.

Ook deel D over banken begint met een hoofdstuk over de economische theorie achter banken (hoofdstuk 13). Drie centrale functies van banken worden besproken: (i) het omzetten van liquide, onmiddellijk opvraagbare deposito’s in illiquide activa (“*liquidity transformation*”), (ii) het omzetten van korte termijn deposito’s in lange termijn activa (“*maturity transformation*”), en (iii) het omzetten van deposito’s met een laag risico in investeringen (zoals bv. leningen) met een individueel hoog risico (“*credit transformation*”). Deze functies zijn niet uniek aan banken, maar banken zijn meestal wel de enige instellingen die wettelijk gezien deposito’s kunnen ontvangen die gebruikt kunnen worden als betaalmiddelen.

Zolang de depositohouders niet allemaal tegelijkertijd hun deposito’s opvragen, en zolang de bank de deposito’s voldoende gediversifieerd belegt, loopt de bank weinig risico. Er is echter wel een probleem als depositohouders bijvoorbeeld gecorreleerd hun deposito’s opvragen, aangezien een bank gevoelig is voor een “*bank run*”: depositohouders hebben een *incentive* om hun deposito’s terug te trekken voor anderen dat doen als ze vermoeden dat de bank insolvent is of zal worden. Als voldoende depositohouders dit doen zal de bank, die minder liquide middelen aanhoudt dan er deposito’s zijn, illiquide activa snel terug moeten omzetten in liquide activa om te voldoen aan een liquiditeitsprobleem. Doordat het in dat geval gaat om een “*fire sale*” wordt het moeilijk om de volledige waarde van de activa te realiseren, zodat het liquiditeitsprobleem zich snel kan omzetten in een solvabiliteitsprobleem. Dit is ook zo als de eerste depositohouders onterecht hun deposito’s hebben teruggetrokken, bijvoorbeeld wegens een foutief gerucht. Een *bank run* is dus een *self-fulfilling prophecy*.

Daarnaast bespreekt *Principles of Financial Regulation* hoe het falen van een bank kostelijk is vanuit maatschappelijk perspectief, onder meer wegens de belangrijke functie van banken voor betalingssystemen (die verder worden besproken in hoofdstuk 18). Ook zijn banken met elkaar gelinkt, waardoor het falen van één bank snel kan leiden tot het falen van een andere bank (ook een zogenaamde “*externaliteit*”). Ten slotte zijn er ook grote informatieasymmetrieën tussen banken en depositohouders: het is moeilijk om de bank te monitoren door de complexe structuur van de activiteiten van de meeste banken en doordat er zo veel kleine depositohouders zijn. Omwille van die fragiliteit van het bankenmodel en de genoemde marktfalingen (externaliteiten en informatieasymmetrieën) worden banken streng gereguleerd in

de meeste landen. Hoofdstuk 14 bespreekt de kapitaalvereisten die opgelegd worden aan banken. De idee is dat een bank minder snel insolvent zal worden als ze verliezen lijdt, waardoor depositohouders minder geneigd zijn om over te gaan tot een *bank run*.

In hoofdstuk 15 worden dan weer de liquiditeitsvereisten voor banken besproken, die specifiek ervoor willen zorgen dat banken een zeker niveau van liquiditeit hebben, om zo een externe schok te overleven en een *bank run* te vermijden. In dit hoofdstuk komen ook twee andere vormen van liquiditeitsregulering voor banken aan bod. Zo kunnen banken ook genieten van steun van de centrale bank als “*lender of last resort*”. Dit houdt in dat de centrale bank solvabele banken met liquiditeitsproblemen zal ondersteunen via kortetermijnfinanciering tegen interest en tegen onderpand. Daarnaast worden banken ook indirect beschermd tegen *bank runs* door de depositogarantiebescherming. Hierdoor worden de deposito's tot een bepaald bedrag terugbetaald door een fonds bij het falen van een bank, wat de *incentives* voor de depositohouders om over te gaan tot een *bank run* vermindert.

Hoofdstuk 16 behandelt vervolgens de resolutie van banken, waarbij gepoogd wordt om een falende bank op een dergelijke manier af te wikkelen dat het systemisch risico zich zo weinig mogelijk verspreidt naar andere banken. Ook zijn banken onderworpen aan bijkomende *corporate governance* vereisten, die als doel hebben om te vermijden dat de bank faalt, om op die manier de aandeelhouders en schuldeisers van banken te beschermen en financiële stabiliteit te verzekeren (zie hoofdstuk 17). Onder andere de structuur van de raad van bestuur, het risicomanagement, de verloning van bestuurders en werknemers, de rechten van aandeelhouders en de aansprakelijkheid van bestuurders komen aan bod.

De auteurs wijzen in elk van de voorgaande hoofdstukken ook op de voor- en nadelen van bankenregulering. Enerzijds probeert de regulering bij te dragen tot het beschermen van aandeelhouders en schuldeisers en van de financiële stabiliteit. Anderzijds moet de wetgever er ook over waken dat de regulering niet te kostelijk is voor banken en banken te sterk beperkt in hun activiteiten, omdat dit zou kunnen leiden tot een vermindering in het aantal verstrekte leningen en dus in een rem op de reële economie. Daarnaast is er specifiek bij de depositogarantiesystemen en bij de *lender of last resort* faciliteit een risico op *moral hazard* en op het verstrekken van een impliciete subsidie aan banken.

De voorgaande hoofdstukken bespreken voornamelijk “microprudentiële regulering” – regulering die als doel heeft om het overleven van een individuele bank te verzekeren. Na de crisis is echter duidelijk geworden dat dit gepaard moet gaan met een “macroprudentiële benadering”, waarbij geprobeerd om de stabiliteit van het financiële systeem als geheel te vrijwaren (zie hoofdstuk 19). Ten eerste bestaat dit macroprudentiële perspectief uit een “*cross-sectional*” perspectief, waarbij niet gekeken wordt naar een individuele bank, maar naar de interconnecties tussen banken, alsook tussen banken en niet-banken. Ten tweede is er ook een “*time-series*” perspectief, waarbij er aandacht wordt besteed aan het opbouwen van systemisch risico doorheen verschillende economische cycli.

In zekere zin dragen ook de maatregelen besproken in de vorige hoofdstukken bij tot de financiële stabiliteit van het systeem als een geheel. Soms worden die maatregelen zelfs versterkt met een expliciet macroprudentieel element, zoals bijvoorbeeld de “*counter-cyclical capital buffer*” of de “*Global Systemically Important Bank buffer*”. *Principles of Financial Regulation* noemt deze benadering de “*micropru-*

dential plus” benadering, omdat de maatregelen gebaseerd zijn op microprudentiële bouwstenen. Daarnaast zijn er ook nog “echte” macroprudentiële instrumenten. Zo kan in de Verenigde Staten de *Financial Stability Oversight Council* (FSOC) bijvoorbeeld ook niet-bancaire financiële instellingen aanmerken als systemisch belangrijk en hen onderwerpen aan bijkomende regulering, en is in de EU de European Systemic Risk Board (ESRB) verantwoordelijk voor het macroprudentieel toezicht.

In deel B over markten en deel D over banken nam *Principles of Financial Regulation* nog een benadering die in hoofdzaak de opdeling tussen deze twee sectoren volgde. De meest vernieuwende hoofdstukken zijn echter te vinden in deel E, waar de theorie en regulering van markten en banken met elkaar in verband wordt gebracht. Eén van de fundamentele stellingen van het boek is immers dat deze opdeling achterhaald is in het huidige financiële systeem. Zo werd de “*credit transformation*” functie van banken (het omzetten van activa met een laag risico in meer winstgevende activa met een hoger risico) deels vervangen en aangevuld door effectisering en door de opkomst van verzekeringsinstellingen, beleggingsfondsen en pensioenfondsen die investeren in schuldeffecten van bedrijven. Langs de andere kant werden de “*maturity transformation*” en “*liquidity transformation*” functies van banken (het omzetten van liquide activa op korte termijn in illiquide investeringen op lange termijn) ook deels uitgevoerd door niet-banken die zich financieren via andere kortetermijnfinanciering, zoals *repo's* en *commercial paper*. *Principles of Financial Regulation* noemt dit “*market-based credit intermediation*”, wat het onderwerp vormt van hoofdstuk 20.

Natuurlijk zorgden deze fenomenen ervoor dat bepaalde niet-bancaire financiële instellingen een even fragiel *business model* hadden als banken, zonder bijhorende financiële regulering. Dit is het bekende fenomeen van “*shadow banking*”. Tijdens de financiële crisis sleurden deze *shadow banks* ook banken mee, omdat deze vaak nauw aan elkaar gelinkt waren, onder andere doordat ze deel uitmaakten van dezelfde financiële groep, doordat ze dezelfde financiële activa aanhielden die tijdens de crisis waardeloos waren geworden, en door de impliciete garanties van banken aan bijvoorbeeld effectiseringsvehikels.

Volgens de auteurs zou de financiële crisis dus deels te wijten zijn aan een te strikte opdeling van het denken in de intellectuele silo's van banken versus markten. Er werd onvoldoende erkend dat banken niet enkel traditionele bancaire activiteiten zoals het aannemen van deposito's en het verstrekken van leningen uitvoeren, maar ook actief zijn op markten, wat ook bijdraagt aan het systemisch risico. Omgekeerd werd er ook onvoldoende erkend dat niet-banken, zoals verzekeringsinstellingen (bijvoorbeeld AIG) of “*investment banks*” (in Europese termen “beleggingsondernemingen” of “*investment firms*”) ook een negatieve impact kunnen hebben op de financiële stabiliteit, terwijl de financiële regulering van en het financieel toezicht op deze sector voornamelijk gericht was op de bescherming van investeerders en consumenten.

Deze inzichten worden tevens verder uitgediept in de volgende hoofdstukken. Hoofdstuk 21 over “*making markets*” focust daarbij op het systemisch risico dat genereerd wordt door zogenaamde “*investment banks*” of “*dealer banks*”. Dit gebeurt voornamelijk doordat zij gelijkaardige activiteiten kunnen uitvoeren als banken (“*liquidity transformation*”, “*maturity transformation*” en “*credit transformation*”), onder andere via kortetermijnfinanciering, effectisering en derivaten-

markten. Dit impliceert dat er ook hier nood is aan bijkomende regulering om het systemisch risico te identificeren en beheersen. De auteurs pleiten echter voor een functionele benadering, waarbij de regulering niet gekoppeld wordt aan één bepaalde instelling (bv. “*investment bank*”), maar aan het uitvoeren van deze risicovolle transformatie-activiteiten.

In hoofdstuk 22 wordt de analyse van het systemisch risico verder uitgebreid naar andere financiële instellingen, en met name naar collectieve beleggingsfondsen, de “*asset managers*” die dergelijke fondsen beheren, en verzekeringsinstellingen. Hier is de conclusie dat het *business model* van deze fondsen een stuk minder fragiel is en dat het risico op een *run* in principe een stuk kleiner is. Zo ligt het investeringsrisico in zogenaamde “*UCITS*” of “*mutual funds*” in principe bij de eindinvesteerder, en niet bij het fonds zelf of de *asset manager*. Toch kunnen er ook bij hen liquiditeitsproblemen optreden, omdat investeerders in principe op elk moment uit een fonds kunnen stappen. Dat geldt met name bij zogenaamde “*money market funds*”, waarbij aan beleggers een erg gelijkaardig instrument als een deposito wordt geboden, maar zonder depositogarantie of *lender of last resort* faciliteiten. De auteurs besluiten dan ook dat aangezien *money market funds* dezelfde functies en risico’s als banken hebben, ze in zekere mate als banken gereguleerd zouden moeten worden. Andere fondsen, zoals “*hedge funds*” en “*private equity funds*”, dragen volgens de auteurs dan weer minder bij tot systemisch risico, mede omdat investeerders niet op elk moment hun investering kunnen teruggeisen, behalve in de mate dat banken blootgesteld worden aan deze instellingen – wat dan echter beter wordt opgelost via de regulering van banken op dit gebied. Ten slotte besluit hoofdstuk 22 dat de *core business* van verzekeringsinstellingen niet een gelijkaardige fragiliteit vertoont als banken, aangezien er geen sprake is van “*liquidity transformation*”, “*maturity transformation*” of “*credit transformation*”, en aangezien de kans op besmetting van andere financiële instellingen gering is. De auteurs argumenteren dan ook dat ze enkel significant bijdragen tot systemisch risico als ze nauw verbonden zijn met andere financiële instellingen, of als ze actief zijn in niet-traditionele verzekeringsactiviteiten, zoals bijvoorbeeld het onderschrijven van “*credit default swap*” (waar verzekeraar AIG mee in de problemen kwam tijdens de financiële crisis). Voor deze systemisch relevante verzekeringsinstellingen is bijkomende regulering dan ook gerechtvaardigd.

Het laatste hoofdstuk van deel E, hoofdstuk 23, gaat vervolgens in op het controversiële fenomeen van “*structural regulation*”, waarbij bepaalde activiteiten wettelijk gescheiden moeten worden van de bankactiviteit. In het algemeen is de doelstelling om de risicovolle “*investment banking*” activiteiten, zoals onder meer het handelen in effecten voor eigen rekening (“*proprietary trading*”), te scheiden van de *core* bankactiviteiten, zoals het aannemen van deposito’s en het verstrekken van leningen. Dit zou ook de afwikkeling en de supervisie van dergelijke instellingen moeten vergemakkelijken, al staan de auteurs eerder kritisch tegenover deze oplossing.

In deel F van *Principles of Financial Regulation* wordt ten slotte gefocust op de institutionele architectuur van financiële regulering. Hoofdstuk 24 geeft een overzicht van het laatste deel, inclusief de toezichtsstructuur in de Verenigde Staten, de Europese Unie en het Verenigd Koninkrijk. Hoofdstuk 25 gaat vervolgens dieper in op de “*political economy*” van financiële regulering, en met name hoe de private belangen van politici, toezichthouders en belangengroepen mee de inhoud ervan bepalen. Hoofdstuk 26 gaat dieper in op “*supervision*” (de continue dialoog tus-

sen de toezichthouder en geregeleerde financiële instellingen) en op “enforcement” (acties om niet-naleving van de financiële regulering te bestraffen en te ontmoedigen). Hoofdstuk 27 bespreekt de verschillende modellen voor financieel toezicht, waaronder het geïntegreerd model (één toezichthouder voor de financiële sector), het “institutionele” of “sectorale model” (één toezichthouder per financiële sector – banken, markten en verzekeringen en pensioenfondsen) en het “twin peaks” model (één toezichthouder bevoegd voor financiële stabiliteit (prudentieel toezicht) en één toezichthouder bevoegd voor de bescherming van consumenten, investeerders en andere gebruikers (gedragstoezicht)). Hoofdstuk 28 gaat vervolgens in op internationale samenwerking in financiële regulering, die in hoofdzaak op drie manieren verloopt: (i) via bindende multilateraal verdragen (zoals de EU verdragen), (ii) via *soft law* multilaterale instrumenten (zoals de Basel normen), en (iii) via bilaterale verdragen tussen staten.

Hoofdstuk 29 sluit het boek *Principles of Financial Regulation* af. In dit hoofdstuk worden de centrale stellingen van het boek herhaald, met name de functionele benadering, de prioriteit die gelegd wordt op financiële stabiliteit, de aandacht voor macroprudentiële regulering, het dynamische en internationale karakter van het financiële systeem, en het risico dat de oplossingen van vandaag de problemen van gisteren oplossen, maar niet in staat zijn de financiële crisis van de toekomst te vermijden. De auteurs erkennen ook dat *Principles of Financial Regulation* geen formule biedt om toekomstige crises te vermijden, maar dat het wel kan leiden tot een beter begrip van financiële regulering.

Tegelijkertijd erkennen de auteurs ook de beperkingen van hun werk. In de eerste plaats was de analyse beperkt tot de Europese Unie en de Verenigde Staten, belangrijke jurisdicties die ook zwaar getroffen werden door de financiële crisis. Verder onderzoek kan de analyse echter uitbreiden naar bijvoorbeeld Azië. Daarnaast zal technologie in de toekomst wellicht een nog grotere rol spelen in het financiële systeem, zodat ook daar ruimte is voor verder onderzoek. Ten slotte merken de auteurs op dat er recent meer en meer aandacht is voor cultuur in de financiële sector. Getuige hiervan zijn de aandacht voor toezicht op gedrag en cultuur door de Nederlandse toezichthouder (zie: DNB, *Supervision of Behavior and Culture*, 2015) en recenter ook de aandacht door de Engelse toezichthouder (FCA, *Transforming Culture in Financial Services*, maart 2018).

Ter conclusie, *Principles of Financial Regulation* is een uitstekend academisch werk, dat iedereen zal boeien die meer wil weten over financieel recht. De topics die besproken worden zijn van een enorm maatschappelijk belang en beheersen op dagelijkse basis de krantenpagina's. Dit boek is het eerste dat een diepgravende juridische én economische analyse biedt van de bestaande financiële regulering. Door de functionele benadering, de economische focus op marktfalen en de nadruk op financiële stabiliteit en systemisch risico over de sectoren heen, biedt *Principles of Financial Regulation* ook een intellectueel kader voor verder onderzoek in het financieel recht, en met name voor een cross-sectorale benadering van het financieel recht.

Door de focus op macroprincipes in plaats van op de juridische details leest het boek vlot, en zijn er op elke pagina nieuwe en interessante inzichten te vinden. De omvang van het boek is ook relatief beperkt gebleven in verhouding tot het opzet: het gehele bankenrecht én effectenrecht wordt gedekt, en dat in slechts 669 pagina's. Daarnaast zijn de auteurs er ook in geslaagd om een breed publiek aan te spreken

van zowel juristen als economen en van zowel zijdelings geïnteresseerden als specialisten in het financieel recht, waarbij men steeds begint bij de basisbeginselen, maar toch een zeer geavanceerd niveau van analyse bereikt. Daarmee is het boek een aanrader voor iedereen die ook maar enigszins geïnteresseerd is in financiële regulering.

Tom Vos

FINANCIEEL RECHT

D. MATRI, *Covenants and Third-Party Creditors - Empirical and Law & Economics Insights Into a Common Pool Problem* (Londen: Springer 2017), xvii + 265 p., €121,89

Dit boek vormt de commerciële editie van het doctoraal proefschrift van Daniela Matri (Universität Bremen). Het boek is eerder beperkt in omvang (188 pagina's, met nog een 70-tal pagina's bijlagen) en laat veel ruimte voor verder onderzoek; het is dan ook geen *Habilitationsschrift*. De beperkte omvang, gecombineerd met een vlotte en *no-nonsense* schrijfstijl, zorgt er evenwel voor dat de lezer het boek in één adem zal willen uitlezen.

De auteur behandelt in dit proefschrift de thematiek van *covenants* en de bijbehorende externaliteiten voor *third-party creditors*. *Covenants* zijn in beginsel clausules die in leningsovereenkomsten worden overeengekomen tussen de schuldenaar en één of meerdere gesofisticeerde schuldeisers. De contracterende schuldeiser krijgt daardoor een bepaalde mate van controle over (het bestuur van) de schuldenaar in financiële moeilijkheden. In die zin creëren *covenants* een bilateraal privaat *governance*-systeem tussen de contracterende schuldenaar en schuldeiser. Dit onderzoek focust op de mogelijke effecten van zo'n bilateraal *governance*-systeem op de verhaalsmogelijkheden van *third-party creditors* (i.e. de schuldeisers buiten de bilaterale overeenkomst). Daarbij heeft de auteur een bijzondere aandacht voor het Duitse en Amerikaanse recht alsook voor banken als frequent voorkomende schuldeisers in zulke bilaterale private systemen. De auteur belicht haar onderzoeksbevindingen aan de hand van vier delen.

Het eerste deel bestaat uit een theoretisch kader, m.i.v. de ontwikkeling van de probleemstelling en onderzoeksvraag. In dit deel worden o.m. de verschillende soorten *covenants* alsook de *ratio legis* van *covenants* op een kernachtige doch overzichtelijke wijze weergegeven.

Het tweede deel behelst een bespreking van de mogelijke positieve en negatieve externaliteiten van zulke bilateraal *governance*-systemen voor *third-party creditors*. In positieve zin kan men o.a. denken aan een verkleining van het agent-principaal probleem tussen de (meerderheids)aandeelhouders (die in de continentale rechtstelsels doorgaans het bestuur controleren) en de schuldeisers. Een verkleining van dit probleem (en dus een verlaging van de agentkosten) komt niet enkel de contracterende gesofisticeerde schuldeiser (i.h.b. de bank) ten goede, maar ook de *third-party creditors*. Voorts zal de uitoefening van zulke *covenants* er vaak voor zorgen dat *third-party creditors* rechtstreeks of onrechtstreeks informatie verkrijgen over de

financiële toestand van de schuldenaar. In de steeds vaker voorkomende situatie dat *third-party creditors* een *cross-default* of een *cross-acceleration* clause zijn overeengekomen (dit geldt uiteraard niet voor de geheel onvrijwillige schuldeisers, zoals schadelijders uit een onrechtmatige daad), kunnen zij daardoor meegenieten van de controle die wordt uitgeoefend door de bank op de schuldenaar. In negatieve zin kan men echter verwachten dat een bank als rationele actor de controle over de schuldenaar en de daardoor bekomen informatie op een opportunistische wijze in zijn eigen belang zal aanwenden, ten nadele van de *third-party creditors* (zgn. *asset dilution*). Bovendien wordt (een deel van) de *going concern* waarde van de schuldenaar-onderneming mogelijk onnodig vernietigd. Denk bijvoorbeeld aan het domino-effect dat ontstaat zodra de bank als belangrijkste kredietverlener vroegtijdig de stekker eruit trekt, en de *third-party creditors* middels hun *cross-acceleration* clauses de bank daarin volgen. De schuldenaar-onderneming is dan ten dode opgeschreven. Een theoretische analyse, met behulp van een korte bespreking van de juridische grenzen vervat in het Duitse en Amerikaanse recht, doet de auteur besluiten dat de negatieve externaliteiten van zulke private *governance*-systemen wellicht de positieve externaliteiten overtreffen (althans zodra er een *covenant default* is).

In het derde deel kan de lezer de neerslag van een kwalitatieve empirische studie terugvinden die voornoemde theoretische hypothese test. De auteur heeft daarvoor gebruik gemaakt van interviews met experts uit de bankenwereld. Concreet zijn er 14 interviews afgenomen (op één na telkens in persoon), waarvan 4 in de Verenigde Staten en 10 in Duitsland. Steeds werden experts met minstens 8 jaar ervaring in hun domein (managers/consultants/raadsmanen van banken) geïnterviewd. Een belangrijke beperking daarbij is dat er geen *third-party creditors* geïnterviewd werden, waardoor hun perceptie volledig ontbreekt. Bovendien is het opmerkelijk dat alle geïnterviewde personen van het mannelijke geslacht zijn, met een gebrek aan genderdiversificatie tot gevolg.

Het empirische luik verschaft volgens de auteur inzichten die de onderzochte hypothese weerleggen. Dit luik toont immers aan dat bilaterale private *governance*-systemen en *third party creditors* onderling afhankelijk van elkaar zijn. De verklaring daarvoor is meerledig. Ten eerste kan de kredietovereenkomst van de bank door *cross-default* clauses, *pari passu* clauses of conventionele achterstellingen gelinkt worden met die van *third-party creditors*. Ten tweede hebben niet enkel *third-party creditors*, maar ook banken veel te verliezen (hun inbreng, interesten, reputatie, toekomstige financieringen, etc.) en willen zij de *going concern* waarde van de onderneming zo veel mogelijk behouden. Daartoe zijn zij bereid om o.a. de belangen van levensnoodzakelijke leveranciers van de onderneming mee in rekening te nemen. Ten derde treden verzekeraars steeds vaker op als vertegenwoordigers van handelscrediteuren. Aangezien de banken- en verzekeringswereld relatief klein is, kunnen we hier spreken over *repeat-players*. Om de professionele relaties met elkaar niet voorgoed te verpesten, zullen deze spelers dus tweemaal nadenken vooraleer zij op een opportunistische wijze in hun eigen belang handelen. De onderlinge afhankelijkheid transformeert m.a.w. het bilateraal privaat *governance*-systeem in een multilateraal privaat *governance*-systeem.

Vervolgens herbekijkt de auteur de onderliggende theorie met als oogmerk deze in overeenstemming te brengen met bovenvermeld empirisch resultaat. Zij vertrekt daarbij vanuit de vaststelling dat, zonder enig corrigerend systeem, het voor elke individuele schuldeiser rationeel zou zijn om zijn schuldvordering zo snel mogelijk

uit te winnen (*race to collect*). Deze *race* zou er echter toe leiden dat de onderneming-schuldenaar geen krediet meer heeft en failliet gaat, waardoor de *going concern* waarde verloren gaat. De schuldeisers blijven dan achter met de liquidatiewaarde (om onder elkaar te verdelen) die vaak lager is dan de reorganisatiewaarde. Private *governance*-systemen helpen dit *common pool* probleem te verkleinen door een onderlinge afhankelijkheid tussen de verschillende schuldeisers te creëren. Daardoor zullen zij meer rekening met elkaar houden (door bv. minder snel hun schuldvorderingen op een opportunistische wijze uit te winnen) en is het risico op vernieling van de *going concern* waarde van de onderneming-schuldenaar minder groot. De groep van schuldeisers is bijgevolg beter af met private *governance*-systemen dan zonder.

Ten slotte kan de lezer in het vierde deel een samenvatting alsook enkele vragen die dit onderzoek onbeantwoord laat, terugvinden.

Naar goede gewoonte sluiten we deze boekbespreking af met een aan- dan wel af-raden om dit boek aan te kopen. Onzes inziens is dit werk in eerste instantie interessant voor de academicus die bezig is met *covenants* (en voornamelijk vanuit een rechtseconomische hoek). Bovendien betreft het een *hot topic* (zo getuige het thema van de *INSOL Europe Academic Forum Annual Insolvency Conference* van oktober 2018: “*Party Autonomy and Third Party Protection in Insolvency Law*”). Dit doctoraat zal dan ook ongetwijfeld zijn weg vinden naar de verschillende universiteiten in binnen- en buitenland. Voor de praktijkjurist is dit boek wellicht iets minder interessant, nu het juridische luik duidelijk ondergeschikt is aan het economische deel. Dit valt uiteraard te verklaren door het onderzoeksopzet: *covenants* worden immers voornamelijk buitengerechtelijk uitgeoefend, met als gevolg dat de impact van juridische regels op eventuele externaliteiten t.a.v. *third-party creditors* eerder beperkt is. Een voornamelijk rechtseconomische invalshoek drong zich dan ook op. Niettemin verschaft dit doctoraat enkele vernieuwende inzichten en verdient het voor ons een plaatsje in de betere (universiteits)bibliotheek.

Frederik DE LEO

FISCAAL RECHT

E. SPRUYT, N. GEELHAND DE MERXEM en H. PELGROMS, *De registratie- en erfbelasting in de Vlaamse Codex Fiscaliteit, vol. 1* in *Reeks Notariële Praktijkstudies* (Mechelen: Wolters Kluwer 2017), 1080 p., €217

De registratie- en erfbelasting in de Vlaamse Codex Fiscaliteit, van de hand van Eric Spruyt, Nicolas Geelhand de Merxem en Hilde Pelgroms, is het standaardwerk voor Vlaamse registratie- en erfbelasting. Men mag deze boeken gerust de fiscale bijbel noemen voor deze belastingen. Het is moeilijk zich een praktisch probleem in te denken dat er niet door behandeld wordt.

Volume I behandelt in essentie wat vroeger bekend stond als de registratierechten; het verkooprecht, de schenkbelasting, en het verdeelrecht. Notaris Spruyt begint zijn lijvige bijdrage aan dit boek met de nodige duiding van de achtergrond en de totstandkoming van deze nieuwe, Vlaamse incarnatie van vroeger reeds bestaande

belastingen. Dit is geen academische oefening. Door deze belastingen weg te halen bij het federale niveau en ze bij de Gewesten te plaatsen, is er immers nood aan spelregels om de taxatiebevoegdheid tussen de Gewesten onderling te regelen.

Vervolgens worden de voormelde drie pijlers besproken, met veel oog voor detail en praktijk. De tekst wordt uitgebreid gestoffeerd met de gepubliceerde standpunten van Vlabel en de praktische ervaring van de auteur. Geconfronteerd met een praktisch probleem binnen het besproken contentieux is het geen overdrijving te stellen dat als dit boek de oplossing niet biedt, ze nergens te vinden zal zijn.

Jammer genoeg echter, heeft het fiscaal recht evenmin stil gestaan als vele andere rechtstakken in de voorbije jaren, waardoor bepaalde vernieuwingen niet opgenomen zijn in dit boek. Met name het verlaagde verkooprecht van 7% wordt nog niet besproken. Dit doet echter relatief weinig afbreuk aan de waarde als naslagwerk; de stukken over het klein beschrijf kunnen (eindelijk) naar de prullenmand verwezen worden, en mits aanvulling door een recente bijdrage die specifiek het verlaagd verkooprecht behandelt, heeft de lezer nog steeds een compleet beeld.

Vervolgens voegt Hilde Pelgroms nog een uitgebreid deel toe over de loskoppeling van de formaliteit van de registratie van de betaling van de belasting, en de valkuilen die dit inhoudt voor de notaris. Deze bijdrage biedt een onmisbaar instrument voor notarissen, niet in het minst omdat de mogelijkheden tot rechtzetting van allerhande vergissingen uitgebreid besproken worden.

Kortom, een centraal naslagwerk dat als geen ander volledigheid en het praktijkgericht aanreiken van oplossingen nastreeft.

Frederic HELSEN

GERECHTELIJK RECHT

N. PORTUGAELS, *Dading in Artikel & Commentaar* (Mechelen: Wolters Kluwer 2017), viii + 228 p., €89,70

Het voorliggende werk betreft een overdruk van de 'Artikelsgewijze commentaar Bijzondere Overeenkomsten – Verbintenissenrecht', gewijd aan de dading en meer precies de artikelen 2044 tot 2058 BW. Op die manier biedt Nick Portugaels, met instemming van de editors en de uitgever van voormelde losbladige reeks, een algemeen juridisch kader over de dading in een boek verschenen in de reeks 'Artikel en Commentaar'.

Conflicten kunnen op verschillende manieren worden opgelost: van louter onderhandelen tot de zaak bij een rechter brengen. Een courante wijze waarop partijen een conflict oplossen, is het sluiten van een overeenkomst. De partijen hanteren veelal een vaststellingsovereenkomst. Dit instrument kan binnen het kader van *Alternative Dispute Resolution* (ADR) worden geplaatst, een *mindset* die ook door Europa sterk wordt gestimuleerd. Een van de meest gekende en vermoedelijk ook meest gebruikte toepassingen van de vaststellingsovereenkomst is de naar Belgisch recht benoemde overeenkomst 'dading'. De partijen bij een dading willen maximale rechtszekerheid verkrijgen over hun oplossing voor het conflict. De belangrijke (ook psychologische) impact van deze overeenkomst mag niet worden onderschat. De

partijen vermijden daarnaast aanzienlijke transactiekosten en een lange procesduur. Het is duidelijk dat de partijen, met het sluiten van een dading, de rechter buitenspel willen zetten.

Er mag echter niet uit het oog worden verloren dat de toegang van de burger tot de rechter een fundamenteel mensenrecht uitmaakt. Dit basisrecht wordt in zowel nationale als internationale rechtsbronnen gewaarborgd. Het is bijgevolg logisch dat de partijen de toegang tot de rechter niet zomaar kunnen fnuiken. Toch is het net dat wat de partijen willen bereiken door het sluiten van een dading. Indien echter elke toetsingsbevoegdheid van een rechter wordt uitgesloten, vallen misbruiken niet te counteren.

Cruciaal is dan ook de zoektocht naar het evenwicht tussen het uitsluiten van de rechterlijke toetsingsbevoegdheid en het fundamenteel mensenrecht dat elke burger toegang heeft tot de rechter. Nick Portugaels zet de bakens uit. Zo ook tracht hij antwoord te bieden op onder andere de vraag waarin een dading zich onderscheidt van andere vaststellingsovereenkomsten, de vraag naar de mate waarin een verzekeraar voor de door hem verzekerde partijen bindende dadingen kan sluiten en de vraag of een dading kan worden aangevochten op grond van (gekwalficeerde) benadeling. Bij die laatste vraag komt vanzelfsprekend de cassatierechtspraak van 9 november 2012 aan bod. Ook de recente ommezwaai in de cassatierechtspraak met betrekking tot de zogeheten ‘transactionele verdeling’, zoals neergelegd in het arrest van 3 april 2017, krijgt gepaste behandeling.

Zoals professor Aloïs Van Oevelen in zijn voorwoord aangeeft, bevat het werk een zeer minutieuze, volledige, kritische en grondige studie van de dading. Nick Portugaels gaat achtereenvolgens in op het begrip en de essentiële elementen, het bewijs, de afbakening van het voorwerp van de dading, de gevolgen tussen de partijen en de gronden tot nietigheid van de dading. Bij de studie van de constitutieve bestanddelen besteedt hij terecht veel aandacht aan het vereiste van wederzijdse toegevingen. Hierdoor onderscheidt de dading zich immers van andere vergelijkbare rechtsfiguren. De auteur baseert zijn onderzoek op een ruim gamma aan bronnen, niet alleen uit België, maar ook uit Nederland, Frankrijk en Duitsland.

Nick Portugaels illustreert zijn betoog aan de hand van heel wat toepassingen uit de verzekeringsbranche. Hij focust op de aansprakelijkheids- en de rechtsbijstandsverzekeringen. Van belang daarbij is het onderscheid met de kwitantie ter finale afrekening in de zin van artikel 148 van de Verzekeringwet van 2014.

Het lijkt geen twijfel dat het boek, mede gelet op de nuttige tips om geldige en uitvoerbare dadingen te sluiten, de rechtspractici, waaronder de verzekeraars en hun advocaten, een bijzondere dienst bewijst.

Sven MOSSELMANS

GERECHTELIJK RECHT

K. DE GREVE, *Vademecum vrijwillige verkopeningen onder gerechtelijke vorm in Cahiers Antwerpen Brussel Gent* (Brussel: Larcier 2017), 151 p., €55

In dit werk wordt een overzicht gegeven van de vrijwillige verkopeningen die onder een rechterlijk toezicht gebeuren omdat een eigenaar of mede-eigenaar van het te verkopen goed minder of niet handelingsbekwaam is, of afwezig is, of omdat het kwestieuze goed deel uitmaakt van een faillissement, een onbeheerde nalatenschap of een nalatenschap aanvaard onder voorrecht van boedelbeschrijving. Kenmerkend voor deze verkopeningen is dat het gaat om verkopeningen die vrijwillig gebeuren en derhalve een minnelijk karakter hebben, doch waarbij een rechterlijke machtiging dient te worden bekomen in het belang van een persoon die geheel of gedeeltelijk rechtsonbekwaam is dan wel in het belang van de schuldeisers (in geval van faillissement of nalatenschap aanvaard onder voorrecht van boedelbeschrijving).

Belangrijk kenmerk van deze verkopeningen is derhalve dat zij een voorafgaande machtiging behoeven; de auteur lijst dit voor ieder van de gevallen van vrijwillige verkopeningen onder gerechtelijke vorm op met verwijzing naar de relevante wettelijke bepalingen. Ook de sanctieregeling komt aan bod waar het de minderjarigen, de beschermde personen en de afwezigen betreft.

In een aansluitend hoofdstuk gaat de auteur in op het belangvereiste. Bij handelingsonbekwamen en afwezigen zal de verkoping immers enkel kunnen gebeuren indien zij daarbij belang hebben. Dit laatste is anders bij onbeheerde nalatenschappen, nalatenschappen aanvaard onder voorrecht van boedelbeschrijving en faillissementen waar de vereffening centraal staat en de tegeldemaking van de actiefbestanddelen ertoe strekt die doelstelling te realiseren.

Vervolgens gaat de auteur uitgebreid in op de na te leven bevoegdheids- en procedureregels voor verzoeken tot verkoping namens de handelingsonbekwame en de afwezige. Daarop aansluitende hoofdstukken gaan vervolgens meer specifiek in op de verzoeken tot verkoping van onroerende goederen uit een onbeheerde nalatenschap of onder voorrecht van boedelbeschrijving en uit een faillissement.

Na aandacht voor het verzoek, komt verkoping zelf aan bod. Aldus komt in eerste instantie de verkoping in de openbare vorm aan bod waarbij uiteraard ook stil gestaan wordt bij de aanwezigheid van de vrederechter. Aansluitend wordt aandacht besteed aan de verkoping uit de hand van de in artikel 1193*bis* Ger.W. bedoelde onroerende goederen en deze behorend aan een gefailleerde (art. 1193*ter* Ger.W.). In beide gevallen gaat de auteur ook in op de vereiste van het bijzonder belang bij de verkoop uit de hand. De verkoop uit de hand zal in deze gevallen immers maar mogelijk zijn indien wordt aangetoond waarom deze de voorkeur verdient. Aansluitend gaat de auteur nog in op de gedwongen verkoping en onteigening van goederen van handelingsonbekwame personen, de koop of inkoop door de wettelijke vertegenwoordiger of door een mede-eigenaar en de kwijting van betaling en het ontslag van ambtshalve inschrijving door de hypotheekbewaarder. Ten slotte wordt ook de vrijwillige verkoping onder gerechtelijke vorm van roerende goederen besproken.

Het werk wordt afgesloten met een overzicht van de relevante wetgeving; het feit dat deze wettelijke bepalingen in en over verschillende wetboeken verspreid liggen, maakt dit overzicht bijzonder nuttig voor de praktijk. Dit laatste geldt ongetwijfeld eveneens voor de checklist per procedure die ook toegevoegd werd.

Doordat dit werk op overzichtelijke wijze de verschillende gevallen bespreekt van vrijwillige verkopeningen onder gerechtelijke vorm zonder zich daarbij in oeverloze details te verliezen, gaat het zonder meer om een nuttig *vademecum* voor de praktijkjurist zoals de titel van het werk ook suggereert.

Michael TRAESE

INTERNATIONAAL PRIVAATRECHT

T. KRUGER en J. VERHELLEN, *Internationaal privaatrecht. De essentie* (Brugge: die Keure 2016), 484 p., €80,19

Internationaal privaatrecht. De essentie van Thalia Kruger (UAntwerpen) en Jinske Verhellen (UGent), bijgewerkt tot 20 april 2016, is zowel een goed studieboek voor wie het IPR wil studeren en doorgronden, als een nuttig naslagwerk dat de praktizijn snel op de juiste weg kan zetten. Het boek begint met een uitgebreide duiding van de bronnen, basisprincipes en structuren van het IPR. Er wordt uitgebreid ingegaan op de functionele structuur van de drie luiken van het IPR, hoe de verschillende IPR-instrumenten in elkaar zitten, en welke de logica is van de toepassing van deze instrumenten. Bij deze bespreking worden reeds de voor België en de EU relevante wettelijke IPR-instrumenten betrokken, te weten het Wetboek IPR, de verscheidene EU-verordeningen en de internationale verdragen.

Na dit algemeen deel, waarin de lezer desgevallend kan leren hoe het IPR werkt, volgt het bijzonder deel waarin al deze duiding effectief toegepast wordt op elf topics, met name: personen, familierecht, huwelijksvermogen, onderhoudsverplichtingen, erfopvolging, goederen, contracten, niet-contractuele verbintenissen, rechtspersonen, trusts en insolventie. Telkens worden de bronnen weergegeven, gevolgd door een inhoudelijke bespreking volgens een structuur gedicteerd door het topic. Zo gaat hoofdstuk 11, over het familierecht, in op het huwelijk, echtscheiding, samenleving, natuurlijke afstamming, adoptie, ouderlijk gezag en internationale kindervervoering. Voor elk subtopic worden dan telkens de drie grote luiken van het IPR doorlopen: internationale bevoegdheid, toepasselijk recht, en de erkenning en uitvoering van beslissingen.

Zoals in zoveel rechtstakken is het onmogelijk om lang up-to-date te blijven, en dat is in het IPR niet anders. Intussen zijn er op Europees niveau alweer enkele nieuwe instrumenten bijgekomen, en is de insolventieverordening in een nieuw jasje gestoken. Desalniettemin blijft dit boek zijn waarde behouden, zowel als handboek dat de lezer, desnoods van nul, het IPR kan aanleren, als in de hoedanigheid van naslagwerk voor practici, die in het functioneel gestructureerde bijzondere deel snel hun weg zullen vinden.

Frederic HELSEN

MEDEDINGINGSRECHT

F. PASTOR-MERCHANTE, *The Role of Competitors in the Enforcement of State Aid Law* (Oxford: Hart Publishing 2017), 232 p., £60.

Dit boek handelt over een actueel onderwerp binnen het staatssteunrecht van de Europese Unie, namelijk de rol van private partijen - m.n. concurrenten van de steunegenieter - in de afdwinging van dat recht. Het boek is een commerciële uitgave van het proefschrift dat de auteur schreef onder begeleiding van prof. G. Monti aan het *European University Institute*.

Het specifieke doel van het boek is te onderzoeken in welke mate deze concurrenten zich op het staatssteunrecht kunnen beroepen als bescherming tegen de schadelijke effecten van staatssteun. Er wordt bij dat onderzoek telkens gefocust op kwesties die verband houden met 'access' (nl. de procedurele routes die voor dergelijke concurrenten openstaan) en 'leverage' (nl. de mate waarin zij de uitkomst van deze procedures kunnen beïnvloeden).

In hoofdstukken 1 en 2 geeft de auteur een overzicht van de materiële regels en het institutioneel-procedurele ontwerp van het systeem van staatssteuncontrole. Op basis van een bespreking van de diverse theorieën die de rationale vormen van het systeem van staatssteuncontrole, concludeert de auteur dat dit systeem niet primair gericht is op het beschermen van de private belangen van concurrenten van steunegenieters, maar op het beschermen van de structuur en werking van de interne markt. Om concurrenten te betrekken in het systeem van staatssteuncontrole moet derhalve een andere rationale worden gezocht. Uit een studie van het institutionele ontwerp van de staatssteunprocedure leidt de auteur af dat concurrenten op grond van *instrumentele* redenen betrokken worden: zij kunnen als 'private policemen' immers zorgen voor een effectievere afdwinging van het staatssteunrecht.

In hoofdstuk 3 gaat de auteur vervolgens (kort) in op de *private enforcement* - of liever: decentrale afdwinging - van het staatssteunrecht voor de nationale rechter. Na een summiere bespreking van de fundamenteën van dergelijke vorm van afdwinging, analyseert hij tevens de rol die Commissie heeft gespeeld in het stimuleren van decentrale afdwinging, bv. door het aannemen van de *de-minimis*verordening en de algemene groepsvrijstellingsverordening. De auteur concludeert echter dat, op grond van diverse redenen, het systeem van decentrale afdwinging van het staatssteunrecht tot op heden grotendeels onderbenut is gebleven en derhalve ondergeschikt blijft aan het systeem van *public enforcement* (of liever: centrale afdwinging) van het staatssteunrecht door de Commissie.

Dit laatste systeem vormt het voorwerp van het tweede deel (hoofdstukken 4 t.e.m. 6) van het boek. In die hoofdstukken wordt de positie van concurrenten besproken in diverse fasen van het onderzoek. In hoofdstuk 4 wordt de kwestie van klachten van concurrenten bij de Commissie onderzocht. In hoofdstuk 5 bespreekt de auteur de rechten van concurrenten tijdens het verloop van de procedure voor de Commissie. Hoofdstuk 6, ten slotte, behandelt de rechten van concurrenten in de gerechtelijke fase voor het Hof van Justitie van de EU. De auteur behandelt in elk hoofdstuk de kwestie van 'access' en 'leverage' voor concurrenten. De algemene conclusie is dat in elk van drie fasen een vorm van 'access' bestaat (nl. de mogelijkheid om een klacht in te dienen, om opmerkingen over te maken en, hoewel iets beperkter, om het HvJ EU te adiëren), maar dat de 'leverage' veelal beperkt blijft (zij het dat dit

fluctueert naargelang de fase van het onderzoek).

Globaal genomen slaagt de auteur erin om, op een relatief beperkt aantal pagina's, bijzonder helder en genuanceerd de rechten van concurrenten in het systeem van staatssteuncontrole weer te geven. Hoewel het boek op bepaalde punten meer uitgewerkt had kunnen worden (bv. wat de analyse van de decentrale afdwinging en de gerechtelijke fase betreft), levert het m.i. een uiterst waardevolle bijdrage aan het discours over de rechten van concurrenten in het systeem van staatssteuncontrole en is het derhalve een bijzonder nuttige aanwinst voor zowel practici als academici die met deze kwestie worden geconfronteerd.

Joris LUTS

PERSONENRECHT

B. FEUILLET-LIGER en S. OKTAY-ÖZDEMİR (eds.), *La non-patrimonialité du corps humain: du principe à la réalité* (Brussel: Bruylant 2017), 406 p., €75

Het voorliggende boek is de 17e bijdrage in de reeks “*Droit, Bioéthique et Société*”, uitgegeven door *Réseau Universitaire International de Bioéthique* dat de bevordering van pluridisciplinair en internationaal onderzoek naar vraagstukken van persoonsbescherming en biomedica nastreeft. Het gezamenlijke vertrekpunt van het verzamelwerk is de vaststelling dat maatschappelijke en medische ontwikkelingen ertoe hebben geleid dat het menselijke lichaam in toenemende mate het voorwerp uitmaakt van overeenkomsten. Zo laat de aantrekkingskracht van de markt zich duidelijk voelen in de geneeskunde. Die laatste vervult niet meer uitsluitend een therapeutische rol, maar wordt ook steeds meer ingeschakeld om aan culturele, sociale en persoonlijke verzuchtingen (vb. draagmoederschap, cosmetische ingrepen, onttrekking van haar, bloed, gameten etc.) tegemoet te komen en zo beïnvloed wordt door de wet van vraag en aanbod. De traditionele opvatting dat de persoon onlosmakelijk verbonden is met zijn lichaam en uitsluitend als rechtssubject en niet als rechtsobject kan worden beschouwd, zou daarom niet langer houdbaar zijn. Ook arbeidsrelaties, overeenkomsten met modellen of sporters tonen immers aan dat de algehele afwijzing van een band tussen het lichaam en het vermogen niet mogelijk is. Toch stoten overeenkomsten met een winstoogmerk, in tegenstelling tot deze met een (zuiver) wetenschappelijke of medische finaliteit nog steeds op juridische en ethische bezwaren. Centrale vraag in het boek is daarom in welke mate het menselijk lichaam nog werkelijk als niet-patrimoniaal kan worden bestempeld en hoe moet worden omgegaan met het toenemende commerciële belang van het menselijke lichaam en zijn derivaten.

Het eerste hoofdstuk bundelt twintig afzonderlijke bijdragen die het principe van de niet-verhandelbaarheid van het menselijk lichaam bespreken in verschillende nationale rechtssystemen in Europa, Afrika, Amerika en Azië. De auteurs schetsen elk voor hun land het wettelijke kader en de stand van zaken in rechtspraak en -leer. Zij besteden daarbij aandacht aan de onderliggende ethische en rechtsfilosofische principes die de houding van de nationale wetgevers verklaren. Terugkerende fundamentele principes zijn het respect voor de menselijke waardigheid, persoonlijkheidsrechten, het recht op autonomie en zelfontplooiing, openbare orde etc. De

verschillende bijdragen zijn niet uniform opgebouwd, met een zekere inhoudelijke asymmetrie tot gevolg. Niettemin bieden zij, afzonderlijk beschouwd, degelijke overzichten van de verschillende besproken jurisdicties. Een bijdrage is specifiek gewijd aan het standpunt van de Franse raadgevende commissie voor mensenrechten (“*Commission nationale consultative des droits de l’homme*”).

In het tweede hoofdstuk “*Réflexions*” komen twee meer beschouwende bijdragen aan bod. De eerste benadert de patrimonialiseringstendens van het menselijk lichaam vanuit antropologische invalshoek. De auteur beschrijft de opkomst van een dualistische visie op de mens (geest vs. lichaam) die heeft geleid tot de huidige mechanistische notie van het lichaam als “zaak”. De stap van zaak naar patrimoniaal verhandelbaar object is logisch en heeft een spanningsveld veroorzaakt tussen het recht op zelfbeschikking over het eigen lichaam en morele of religieuze waarden als tegengewicht. De tweede bijdrage is gewijd aan draagmoederschap en wijst op het gevaar van een doorgedreven commercieel discours dat ertoe kan leiden vrouwen als lucratieve productiemachines te beschouwen.

Het derde en laatste hoofdstuk is een kritische synthese van de hand van Brigitte Feuillet-Liger, tevens editor van het boek. Zij toont daarbij aan dat het algemeen aanvaarde principe van de niet-verhandelbaarheid moeilijk definieerbaar is, praktische uitzonderingen kent en uiteindelijk al bij al een beperkte draagwijdte heeft. Alle onderzochte jurisdicties vertonen immers een duidelijke toename van patrimonialisering. Zij roept beleidsmakers op om rekening te houden met het feit dat deze lucratieve exploitatie in de eerste plaats economisch kwetsbare personen treft en vraagt een diepgaand en genuanceerd maatschappelijk debat over de grenzen van het toelaatbare, zonder te vervallen in overdreven symboliek en dogmatiek. Een dergelijk debat zou vervolgens moeten leiden tot duidelijkere wettelijke contouren.

Het boek is door zijn rechtsvergelijkend en fundamenteel opzet interessant voor beleidsmakers, onderzoekers en voor iedereen met belangstelling in vraagstukken over bio-ethiek en persoonsbescherming.

Nicolas DEBRUYNE

RECHTSGESCHIEDENIS

S. GRUNDMANN en K. RIESENHUBER (eds.), *Private Law Development in Context. German Private Law and Scholarship in the 20th Century* (Antwerpen: Intersentia 2018), 886 p., €145.

Wie het Duitse privaatrecht beter wil doorgronden, kan bezwaarlijk om dit boek heen. Het geeft een thematische analyse van de Duitse privaatrechtscultuur, uitgaande van een algemeen deel en vervolgens een aantal bijzondere delen. Daarin worden de gedachten, theorieën en levensloop van 37 grote namen – *Lehrer* – van het Duitse twintigste-eeuwse privaatrecht (in beperkte mate komen ook *Lehrer* uit Oostenrijk en Zwitserland aan bod) uiteengezet door hun *Schüler*. (Een *Schüler* wordt op p. 6 omschreven als een amalgaam van onderzoeksassistent, volgeling en gesprekspartner, wat in de praktijk meestal blijkt door het feit dat de *Schüler* zijn doctoraat of *Habilitation* heeft geschreven bij de *Lehrer* in kwestie). De portretten

zijn de schriftelijke neerslag van lezingen, gegeven door de auteurs aan Duitse universiteiten. De auteurs en editors zijn zich bewust van zowel de voordelen als de nadelen hiervan (p. 11): enerzijds zijn *Schüler* best geplaatst om het leven en denken van hun *Lehrer* te kennen, anderzijds zijn ze misschien tot partijdigheid geneigd.

Het boek is de Engelstalige versie van het boek *Deutschsprachige Zivilrechtslehrer des 20. Jahrhunderts in Berichten ihrer Schüler. Eine Ideengeschichte in Einzeldarstellungen* (2 dln., uitgegeven bij De Gruyter).

Het algemene deel is bedoeld om de navolgende portretten te situeren. De editors Stefan Grundmann en Karl Riesenhuber vangen hier dadelijk mee aan met een bijdrage over het nut van een dergelijk boek, waarin ze onder andere de eigenheid van het Duitse privaatrecht met zijn overheersende rol van de academische wereld beklemtonen (p. 3-6). Hierbij zijn de auteurs zich ook bewust van de onvermijdelijke subjectiviteit gelegen in de keuze van de besproken *Lehrer* (pp. 36-37), die in sommige gevallen te wijten is aan het feit dat er geen levende *Schüler* meer zijn (zoals het geval was voor Martin Wolff en Philipp Heck; zie pp. 107-108). Het zou geen Duits boek zijn mocht er niet ook theorievorming zijn; de bijdrage van Stefan Vogenauer synthetiseert bijvoorbeeld een aantal kenmerken van de besproken *Lehrer*, die in meerderheid afkomstig zijn uit de gegoede middenklasse, met een opleiding in de humaniora en een vroege keuze voor het recht – zonder een openheid voor studies in het buitenland en geluk in het vinden van een mentor te vergeten –, en ze zijn bovendien meestal vriendelijk, humoristisch, wijs, grootmoedig en nobel (pp. 48 e.v.). Dezelfde bijdrage doet ook een verdienstelijke poging om de kenmerken van de Duitse rechtswetenschap te distilleren: wetenschappelijkheid, kritische ingesteldheid, proactief handelen, basis in de rechtsleer, oriëntatie op de praktijk (pp. 66-78; zie ook p. 69 voor een zeer treffende beschrijving van wat dogmatisch juridisch onderzoek is). Ook de invloed van het nationaalsocialistische tijdperk wordt niet vergeten, zoals blijkt uit de bijdrage van Jan Thiessen (pp. 87-105) en zeer vaak bij de individuele portretten.

De portretten van de *Lehrer* zijn opgedeeld in 4 delen: een deel gewijd aan Ernst Rabel en Franz Böhm (als *founding fathers* van nieuwe strekkingen in de twintigste eeuw, met name de rechtsvergelijking), een deel voor methodologie (rechtsgeschiedenis, rechtsvergelijking en rechtstheorie), een deel voor ondernemingsrecht (met inbegrip van rechtseconomie), dan een deel voor burgerlijk recht met ruime aandacht voor het typische systeembouwen. De portretten zijn niet eenvormig opgebouwd, maar beginnen meestal met een *curriculum vitae* en bespreken dan het werk en het denken van de *Lehrer*, zonder zijn verhouding tot zijn *Schüler* te vergeten (noemenswaardig is dat wel eens vermeld wordt dat de *Lehrer* scrupuleus al zijn teksten zelf schreef). De auteurs stofferen hun besprekingen vaak uitgebreid met voetnoten (bv. bij Harry Westermann zijn er 175 voetnoten); soms laten ze dat spijtig genoeg na (bv. bij Franz Wieacker, pp. 151-164, waar wel naar het werk van Wieacker verwezen wordt maar op een wijze die het erg moeilijk maakt om de aangehaalde werken te vinden). De voetnoten zijn nuttig om gezaghebbende (zij het noodzakelijkerwijze vaak gedateerde) rechtsleer over de aangeraakte onderwerpen te vinden. Men vindt ook soms interessante weetjes, zoals de manier waarop (privaatrechtelijke) leningen in het communistische Oost-Duitsland gebruikt werden als instrument van de planningseconomie en dit geheel verwaarloosd werd na de *Wende*, met als gevolg dat talrijke Oost-Duitse bedrijven failliet gingen (p. 393). Op pp. 513-514 is er nog een anekdote die mooi illustreert dat van Duitse professoren

verwacht wordt dat zij het gehele privaatrecht beheersen en dat ook vaak doen: een studente had niet begrepen dat de Karsten Schmidt die vermeld werd in ondernemingsrecht, vennootschapsrecht, insolventierecht en burgerlijk recht één en dezelfde persoon was, met als gevolg dat ze aan de auteur vroeg of er veel personen waren met de naam Karsten Schmidt.

Geschiedenis is vaak ofwel een verhaal van grote lijnen, tendensen en structuren, ofwel een verhaal van personen. Beide genres hebben hun sterktes en zwaktes, maar het besproken boek slaagt erin om een goed evenwicht te vinden door de mix van een algemene inleiding en individuele portretten. Het boek leest ook vlot en talrijke kruisverwijzingen helpen de lezer om relevante delen met elkaar te verbinden. Het enige pijnpunt is dat het opzoekwerk bemoeilijkt wordt door de beknoptheid van de hoofdinhoudsopgave, die enkel de bijdragen weergeeft maar niet de onderverdelingen hiervan. De bijdragen zelf hebben meestal een eigen inhoudstafel, die aan hun begin is geplaatst.

Afsluitend kan het boek alleszins aangeraden worden aan eenieder die geïnteresseerd is om de Duitse rechtswetenschap en het Duitse privaatrecht beter te begrijpen.

Johan VAN DE VOORDE

VARIA

J.-F. FUNCK, P. JASPIS, M. LEYS en D. MOUGENOT, *Dire le droit et être compris* (Limal: Anthemis 2017), 156 p., €36,79.

De discussie over de begrijpelijkheid van de rechtstaal wint blijkbaar aan intensiteit. Verbazend is dat niet: buiten de taal is er geen recht, en binnen het juridische veld wordt transparantie meer en meer erkend als een fundamenteel beginsel. Nu is die laatste evolutie op zichzelf wel vatbaar voor kritiek (zoals onder meer verwoord door Paul Frissen in zijn boek *Het geheim van de laatste staat* uit 2016), maar dat neemt niet weg dat het de geloofwaardigheid van de juridische wereld ten goede komt indien deze niet enkel anderen tot transparantie noopt, maar ook zelf bijdraagt tot die transparantie. Heldere rechtstaal lijkt daarbij een van de eerste noodzakelijke stappen te zijn.

Weten wat heldere rechtstaal nu precies is, klinkt eenvoudiger dan het lijkt. Voor sommigen is heldere rechtstaal vooral een kwestie van heldere taal, en minder van helder recht. Anderen beschouwen heldere rechtstaal als een nevenproduct van een maximaal gedemocratiseerde samenleving. Vaak leiden dergelijke benaderingen tot een vrij dogmatische aanpak van de verheldering van het juridische taalgebruik.

Een dergelijk dogmatisme staat ver van de aanpak die de auteurs van *Dire le droit et être compris* hebben gekozen. Zij zijn juristen die met twee voeten in de praktijk staan, en met name in de rechtsprekende praktijk. Meteen is ook een limiet van de gemaakte oefening aangeduid: veeleer dan rechtstaal (*langage juridique*) gaat het in dit boek over rechterstaal (*langage judiciaire*). Daarover zijn de auteurs echter helder en transparant, zodat deze begrenzing niet als een verwijt mag gelden.

Vanuit hun praktijkervaring zijn de auteurs bewust van de onvermijdelijke keuzes

die gemaakt moeten worden met het oog op een heldere rechtstaal. Het gaat er niet om te kiezen tussen begrijpelijkheid en precisie; het gaat erom beide basiswaarden recht te doen door middel van talige keuzes. Evenmin willen de auteurs het dilemma wegtoveren dat volgt uit de veelheid aan bestemmingen van een rechterlijke uitspraak: de partijen natuurlijk, maar ook hun raadslieden en het brede (juridische) publiek. Eigenlijk zou elk van de betrokkenen aanspraak kunnen maken op een geïndividualiseerde vorm van communicatie, maar dat zou dan weer de consistentie en de eenduidigheid van de rechtspraak schaden. Vandaar de zoektocht naar een *optimum*, die allesbehalve vanzelfsprekend is.

Dat pragmatisme op basis van ervaring maakt het boek bijzonder leesbaar. Op geen enkel moment wordt het pedant (een verleiding waaraan soortgelijke publicaties wel eens durven lijden) en ook wie nooit Franstalige teksten redigeert, kan nuttige lessen trekken uit de aanpak van de auteurs. Ik beperk me ter zake tot enkele voorbeelden.

Op het vlak van de beginselen wijzen de auteurs er terecht op dat “denken te begrijpen” vaak ergere gevolgen heeft dan “niet begrijpen”. Een partiële vereenvoudiging is dus soms een stap in de foute richting. Daartegen suggereren de auteurs de “*réflexe c’est-à-dire*”, het integreren van toelichtingen in een juridisch document, met behoud van de technische term (ook als die in het Latijn is verwoord). Wat de ordening van de gedachten betreft, stellen zij een voor juristen contra-intuïtieve benadering voor, waar het resultaat van een redenering vooraan in de zin of alinea wordt vermeld, en de relevante rechtsregels achteraan. Voor de direct betrokkenen vergemakkelijkt dat ongetwijfeld de lectuur van de tekst. En voor het aloude dilemma of men een voornaam nu voor of na de familienaam vermeldt, hebben zij een ... pragmatische oplossing: om redenen van eenvoudige ordening vermeldt men de familienaam voor de voornaam wanneer de partijen worden voorgesteld, om nadien terug te keren naar de normale orde, waarin een voor-naam ook voor de andere naam komt.

Misschien klinkt dat laatste voorbeeld wat futiel, maar ik vind het kenmerkend voor de praktische aanpak van dit boek. Het blijft ver van het schoolse “zeg niet, maar zeg”, het is duidelijk het product van ervaring in de rechtsprekende functie en het gaat terug op beginselen die even eerbaar als evenwichtig zijn. Dat het boek ook vlot leesbaar is, kan daarbij gelden als de finale lakmoesproef voor een boek over heldere rechtstaal.

Frank JUDO

VARIA

G. FRANKENBERG, *Comparative Law as Critique in Elgar Studies in Legal Theory* (Cheltenham: Elgar 2016), 296 p., £85

Dit boek vormt in essentie een kritische analyse van de methodologie van de rechtsvergelijking. Vertrekpunt is de vaststelling dat de geschiedkundige evolutie van de rechtsvergelijking aantoont dat de rechtsvergelijking het zogenaamde As-sepoester-complex heeft afgestoten en uitgegroeid is tot een koningin – zoals de auteur het zelf noemt. Rechtsvergelijking is uitgegroeid tot wat Frankenberg als een

mainstream discipline betitelt. Die laatste wordt volgens de auteur gekarakteriseerd door een positivistische, Anglo-Eurocentrische en legislatieve klemtoon.

Wat in dit verband met kritiek wordt bedoeld en welke kritische benaderingen of criteria daarvoor kunnen worden onderscheiden, bekijkt de auteur in een tweede hoofdstuk. Dit hoofdstuk is weliswaar summier doch legt op interessante wijze bloot hoe vanuit de zogenaamde ‘mainstream’ rechtsvergelijking op de kritische benadering van de discipline – *in casu* vertegenwoordigd door de *Critical Legal Studies* – wordt gereageerd, zo werd zij bijvoorbeeld door sommigen als ‘sympathiek’ omschreven (zie ook Ugo Mattei in *The Oxford Handbook of Comparative Law*, Oxford, University Press, 2006, 832 e.v.). Toch heeft deze benadering gaandeweg een eigen plaats veroverd in de rechtsvergelijkende discipline (zie ook p. 21).

In een derde hoofdstuk gaat de auteur in op een aantal breuklijnen die de zogenaamde *mainstream* rechtsvergelijking hebben gekenmerkt, zoals onder meer de discussie of de rechtsvergelijking een methode is dan wel een wetenschap, de universalistische gedachte en de daaropvolgende taxonomie en het functionalisme. Ook de ‘*common core* projecten’, zoals het Trento (thans Torino) project voor een *Common Core of European private law*, worden geanalyseerd.

De ethische en politieke dimensies van de *mainstream* rechtsvergelijking worden in een vierde hoofdstuk voorgesteld door middel van een rooster dat volgens de auteur toelaat het probleem te onderkennen van de positionering van de rechtsvergelijker die rechtsvergelijkend onderzoek doet, met name of de rechtsvergelijker erkent en er zich wel van bewust is dat hij steeds ingebed is in zijn eigen juridische cultuur en hoe het hem vertrouwde zich verhoudt tot het vreemde. In dit rooster komen de patronen van de praktijk van de rechtsvergelijking tot uiting. Daarbij onderscheidt de auteur vier stromingen in de rechtsvergelijking. Een eerste stroming wordt gekenmerkt door een verlangen naar cognitieve controle waarbij de methodologie in essentie beperkt is door een visie die het recht beperkt tot juridische regels waarbij het eigen recht als de standaard wordt aanzien. Die visie onderstreept de hegemonie van het Westerse recht. Een tweede stroming is die van wat hij de ‘Universal Dreams Inc.’ noemt; het gaat om de universalistische strekking met als vertegenwoordigers onder meer de invloedrijke grondleggers van de discipline (in Frankrijk Raymond Saleilles en Edouard Lambert) met hun droom om te komen tot een ‘*droit commun législatif*’. Een volgende stroming die de auteur onderscheidt is deze die hij de sentimentele reis noemt (en in welk verband hij de term amatoerisme gebruikt). Die stroming blijkt beïnvloed te zijn door methoden uit de antropologie. Ten slotte onderscheidt de auteur nog de stroming van het scepticisme waarbij de methodologie de belangrijkste dimensie van de stroming vormt. Deze stroming concentreert zich immers op de problematiek van het begrijpen van vreemd recht en wordt volgens hem ook gekenmerkt door een strikte focus op verschillen eerder dan op convergentie of uniformisering.

In een daaropvolgend hoofdstuk wordt dit rooster toegepast op de thematiek van het dragen van de sluier en meer algemeen lichaam bedekkende kleding in de Islamitische traditie (hijab, niqab of boerka). Toepassing van dit rooster op deze thematiek leidt tot verschillende juridische argumenten met betrekking tot de lichaam bedekkende kleding waarbij het uitgangspunt voor elk van de onderscheiden stromingen telkens verschilt gaande van de gesluierde vrouw die als een bedreiging wordt beschouwd, dan wel als een slachtoffer of als een fascinerende vreemdeling, tot de sceptische stroming die inhoudt dat men niet in een positie is om te bepalen wat zij

dient te dragen. Dit hoofdstuk is uitermate interessant omdat het – aan de hand van het rooster – duidelijk maakt dat de houding die men initieel aanneemt – en mede de methodologie van de rechtsvergelijking bepaalt – tot een volledig andere benadering van deze thematiek leiden kan.

Het laatste gedeelte van het boek concentreert zich ten slotte op de verschillende discours ter zake mensenrechten en de toegang tot de rechter.

Concluderend kan men stellen dat dit een heel interessant boek is voor eenieder met interesse in de rechtsvergelijking met inbegrip van de methodologie ervan. Lezing van dit boek onderstreept het bewustzijn dat het resultaat van rechtsvergelijking vaak ook (onbewust) beïnvloed wordt door het uitgangspunt dat men inneemt en de initiële benadering en houding die men heeft tegenover het vreemde (recht). Het boek is weliswaar in een niet zo gemakkelijk leesbare taal geschreven met veel lange (tussen)zinnen, wellicht ook omdat het – ook al is het Engelstalig – eerder typisch Duits is; in die optiek kan de origine van de auteur niet genegeerd worden. Toch loont het zonder twijfel de moeite om de inspanning te doen dit boek door te nemen, al was het maar omdat het ons (andermaal) bewust maakt van het relatief karakter van het recht.

Michael TRAESE

VARIA

S. VANDENBOGAERDE, *Vectoren van het recht* (Brugge: die Keure 2018), 444 p., €75.

In de reeks *Justitie en Samenleving* verscheen het boek *Vectoren van het Recht. Geschiedenis van de Belgische juridische tijdschriften*. Het boek vindt zijn oorsprong in het proefschrift dat de jurist en historicus Sebastiaan Vandebogaerde in 2014 aan de UGent verdedigde om de graad van doctor in de rechten te bekomen. Het is meer dan een gebruikelijke handelsuitgave: de auteur heeft zijn proefschrift aangevuld en ingebed in de sindsdien verschenen studies en bronnen die op zijn academisch onderwerp betrekking hebben.

De ondertitel van het boek verklaart ogenschijnlijk de enigszins enigmatische term ‘vectoren’ maar daarmee zet Vandebogaerde de lezer op het verkeerd been: het boek behandelt inderdaad het ontstaan, de evolutie en desgevallend het verdwijnen van de juridische tijdschriften in België, maar het overstijgt deze historische analyse door te speuren naar de vectoren: de vector in de betekenis van de voerman: over de oprichters zelf dus; de vector als overbrenger: met het onderzoek naar hun streven en bedoelingen en de vector als drager van de uitwerking van het door hen gestelde te bereiken doel. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat Edmond Picard met zijn *Journal des Tribunaux (JT)* en René Victor met zijn *Rechtskundig Weekblad (RW)* uitvoerig aan bod komen, maar ook het trio Jan Timmermans, Herman Jacob en Edgar Boonen met hun *Juristenblad* krijgen ruim aandacht.

Chronologisch, verdeeld over vijf hoofdstukken leidt de auteur de lezer van het Ancien Régime naar 1985. Het eerste hoofdstuk gaat van 1672 tot 1830 en behandelt de eerste juridische tijdschriften in onze gewesten, “schipperend tussen praktijk en wetenschap”: praktijk die betrekking had op de sinds de middeleeuwen bestaande

overzichten van rechtspraak, wetenschap zijnde de voornamelijk in het Duits taalgebied, in die periode op gang komende doctrinaire inbreng. Het eerste juridisch tijdschrift van Belgische bodem, het maandblad *Journal de Jurisprudence* verscheen onder impuls van Pierre Rousseau in het graafschap Bouillon tussen 1763 en februari 1765. Het bevatte naast rechtspraak ook doctrinaire stukken, reden waarom Vandenbogaerde het zelfs het eerste, moderne, juridisch tijdschrift noemt. Hij stipt aan dat het Nederlands bewind geen symbiose van Noord en Zuid kon teweegbrengen, waardoor pogingen om een gezamenlijk tijdschrift uit te geven, gedoemd waren om te mislukken.

Het tweede hoofdstuk loopt van 1830 tot 1880. De Belgische onafhankelijkheid lag aan de basis van een streven naar een Belgische identiteit. In het juridisch leven leidde dat, naast het ontstaan van de *Pasicrisie belge* - een puur Belgische opzet, uitsluitend bestemd voor de Belgische rechtspraktijk - tot de oprichting van *La Belgique judiciaire: gazette des tribunaux belges et étrangers*, “geen Frans afkooksel, maar een compleet eigen Belgisch product” op een Belgisch nationalisme gestoeld. Het was een tijdschrift dat tweemaal per week verscheen, gedragen werd door de Bruselse balie en dat Edmond Picard die later eigen fora zou uitbouwen, liet debiteren. Het belang van *La Belgique judiciaire* dat bijna een eeuw omspande (1842-1940) en een grote impact in de juridische wereld had, wordt vaak onderschat.

Hoofdstuk drie behandelt de “Belle Epoque van de juridische tijdschriften (1881-1914)”. Uiteraard is de hoofdmoot hier de oprichting in 1881 en uitbouw van het *Journal des Tribunaux* door Edmond Picard, maar Vandenbogaerde situeert ook de in zijn schaduw verschijnende bladen en de eerste Vlaamse tijdschriften met in de hoofdrol het in 1897 in Brussel opgerichte *Rechtskundig Tijdschrift voor Vlaamsch-België*. De auteur aarzelt niet het blad, omwille van zijn obstinate nadruk op de Nederlandse taal, eerder als een “taal cursus (...) dan een nuttig blad voor de praktijkjurist” te omschrijven.

Veruit het meest interessant is het vierde hoofdstuk dat over de juridische tijdschriften in tijden van crisis (1914-1944) handelt. Nadat Vandenbogaerde het blad van *la Conférence du Jeune Barreau d’Anvers, Le Jeune Barreau* heeft neergezet als rabiaat anti-Vlaams en daarom als ‘oorzaak’ van het ontstaan van het *RW* vat hij een brede toelichting aan van wat het monument van de Nederlandstalige juridische tijdschriften in Vlaanderen zal worden. De wordingsgeschiedenis van het blad, de doelstellingen en de verwezenlijkingen van het *RW* in het algemeen en van René Victor, zijn ‘hoofdopsteller’ in het bijzonder, worden gedetailleerd toegelicht: het hameren op het gebruik van correct Nederlands in de ‘Vlaamse’ rechtscultuur, de zoektocht naar en volgehouden publicatie van vonnissen en arresten die in het Nederlands werden uitgesproken en de heroïsche inzet en strijd voor het totstandkomen van de wet van 1935 op het gebruik der talen in gerechtszaken, waardoor het recht in Vlaanderen niet alleen in het Nederlands kon bestudeerd en gedoceerd worden maar ook in het Nederlands kon worden gevonnist.

Verhelderend is Vandenbogaerdes analyse van de invloed van de taalwetgeving op de andere juridische tijdschriften. Het niet meer verschijnen tijdens WO II van het *RW* en de houding van Victor daaromtrent, de oorlogstijdschriften, al dan niet gecontamineerd door de collaboratie – denk aan het *Juristenblad* – behandelt de auteur *in extenso*. Daarmee treedt hij buiten de paden van zijn proefschrift want nadien afgesloten onderzoeksprojecten worden naadloos in zijn tekst geïncorporeerd. Hierbij kan de vraag gesteld worden of de toelating die het *Rechtskundig Tijdschrift* van de

Duitsers kreeg tijdens de oorlog te verschijnen alleen maar het gevolg was van de verwijdering van joodse advocaten uit de redactie. Of de opname van redactieleden die de nieuwe orde niet ongenegen waren en de publicatie van toelichtingen van de juridische stelsels van Italië en Duistland daarbij ook een rol hebben gespeeld, zal verder onderzocht moeten worden. Soms wordt de figuur van René Victor tekort gedaan. Of het schrijven van een inleiding op een boek van Victor Leemans over de Duitse staatsrechtgeleerde Carl Schmitt in 1933 als een uiting van sympathie voor het nazisme moet worden beschouwd en dat de Belgicist Victor voluit de totstandkoming van de taalwet van 1935 zou hebben gesteund om daarmee te voorkomen dat het *RW* niet tot een “flop” herleid zou worden, vergt toch wel enige nuancering.

Het laatste hoofdstuk behandelt eerder de naoorlogse evolutie van de bestaande juridische tijdschriften waarbij de auteur de continuïteit van de streefdoelen van tijdens het interbellum tot 1970 vaststelt. Hij beschrijft de teloorgang van *La Belgique Judiciaire* en van het *Rechtskundig Tijdschrift* en vooral de succesvolle opgang van nieuwe tijdschriften die de “brug” tussen het justitiepaleis en de universiteiten leggen: de *Revue critique de jurisprudence belge* en het blad van het Gentse Triumviraat Jan Ronse, Willy Delva en vooral Marcel Storme, het baanbrekend *Tijdschrift voor Privaatrecht*, met hun kwalitatief hoogstaande en voor de praktijk onschatbare overzichten van rechtspraak. Vandenbogaerde besluit met het wijzen op het gevaar van het overaanbod aan tijdschriften na 1970.

In een epiloog besteedt de auteur aandacht aan de evolutie van het tijdschriftenlandchap vanaf 1985 tot heden. Hij wijst op de ongelukkige opkomst van tijdschriften die enkel hun bestaansreden vinden in de wil van sommige uitgevers om in hun portefeuille een juridisch tijdschrift te hebben; dat noemt hij terecht “perverse toestanden”. Vandenbogaerde meent echter dat de kansen geboden door het digitale tijdperk helend zullen zijn en de almacht van de uitgevers zullen breken, zodat de juridische tijdschriften werkelijke vectoren van het recht kunnen blijven en door de kwaliteit van hun auteurs - “invloedrijke juristen”- de mentaliteit en kwaliteit in juridische middens kunnen bijsturen.

Het boek leest als een trein. Het is geschreven in een voortreffelijk, uiterst verzorgd en sierlijk Nederlands. Het is uitkijken naar de verdere publicaties van deze jonge wetenschapper die in het kader van een FWO-postdoctoraal onderzoeksproject de geschiedenis van de juridische periodieke pers tijdens het nazitijdperk in West-Europa (1933-1950) uitwerkt.

Jan VERSTRAETE

VASTGOEDRECHT

E. LIEVENS, P. VAN ASSCHE, S. VEREecken en E. VOLCKAERT, *Vastgoed in Duiding* (Brussel: Larcier 2018), 1494 p., €140

De reeks *Duiding* van Larcier heeft een vijfjarig bestaan gekend onder de naam *Wet en Duiding*. Vanaf het najaar van 2012 werd het eenvoudig *Duiding*. Duiding geven (niet meer, niet minder) is ook de uitdrukkelijke bedoeling van de respectieve auteursequipes bij de specifieke onderwerpen. Het zijn inderdaad de verrijkende

commentaren die van elke codex in de reeks een bijzonder nuttig werkinstrument maken.

Het voorliggende becommentarieerde wetboek behelst het ruime domein van het vastgoedrecht. In die optiek wordt wetgeving gebundeld over zowel de publiekrechtelijke (stedenbouw, monumenten, stads- en dorpsgezichten, grond- en pandenbeleid, buurtwegen, openbaarheid van bestuur) als de privaatrechtelijke en de fiscale aspecten. Bij de privaatrechtelijke aspecten zijn vanzelfsprekend ook het BW, de wetgeving inzake erfpacht en opstal en de Wooncode begrepen. Daarnaast worden ook de beroepsreglementering voor de vastgoedmakelaars en bepalingen in verband met marktpraktijken en consumentenbescherming opgenomen.

De wetgeving wordt toegelicht door middel van (bij wijlen zéér) uitvoerige en gestructureerde artikelsgewijze commentaren met verwijzingen naar andere wet- en regelgeving en naar de belangrijkste rechtspraak en rechtsleer. Rechtspraak en rechtsleer vormen sowieso een onmisbare bron om de bedoelde wet- en regelgeving te begrijpen en toe te passen.

Op die manier kan het werk *extra* dienen voor advocaten, magistraten, notarissen en alle professionals in de vastgoedsector, zoals bijvoorbeeld ook landmeters, syndici, de vereniging van mede-eigenaars en CIB-leden.

De vorige editie dateerde van 2013. Een nieuwe editie was noodzakelijk geworden ingevolge de vele wijzigingen in deze materie sinds 2013, onder meer inzake (1) marktpraktijken en consumentenbescherming, nu geïncorporeerd in het WER, (2) de wet 11 februari 2013 houdende organisatie van het beroep van de vastgoedmakelaar, (3) het Onroerenderfgoeddecreet, (4) het nieuwe stagerglement en (5) de Vlaamse Codex Fiscaliteit.

Deze en vele andere nieuwigheden zijn passend geïntegreerd.

Het werk sluit af met een chronologisch register van de relevante wetgeving.

Sven MOSSELMANS

VENNOOTSCHAPSRECHT

K. RENIERS, *Gemeenrechtelijke beschermingsmechanismen bij de koop-verkoop van aandelen* (Antwerpen: Intersentia 2017), xvi + 504 p., €170

Deze monografie is de commerciële editie van het proefschrift van de heer Koen Reniers, waarmee hij in 2017 de graad van doctor in de rechten behaalde aan de UAntwerpen. Dit boek heeft betrekking op de contractuele manieren voor partijen om eventuele problemen bij een koop-verkoop van aandelen op te vangen en bevindt zich dus op het kruispunt tussen het verbintenissen-, contracten- en vennootschapsrecht. Deze veelzijdigheid aan rechtsdomeinen komt in elk deelaspect van het boek duidelijk aan bod.

Een eerste vaststelling is dat het boek op een heel bevattelijk aantal pagina's werd geschreven. Samen met het trefwoordenregister maakt dit het geheel overzichtelijk en praktisch hanteerbaar, zowel voor de academicus als de practicus. Vanuit een duidelijke probleemstelling worden heldere onderzoeksvragen gepuurd, die verder

worden vertaald in een logische structuur. Deze structuur komt de leesbaarheid van het werk zeer ten goede.

Steeds wordt rekening gehouden met het onderscheid tussen het economische voorwerp, dit is de controle en zeggenschap binnen de onderneming, en het juridische voorwerp, dit zijn de aandelen, bij een koop-verkoop van aandelen. Het boek past deze problematiek echter in het gemene verbintenissenrecht in. Zo bevat het boek bijvoorbeeld een erg interessante analyse van de verplichting om te goeder trouw te onderhandelen, inclusief de daaraan verbonden informatieverplichtingen en mogelijke aansprakelijkheidsgronden. Deze analyse is ver buiten de grenzen van het vennootschapsrecht nuttig. Dezelfde redenering gaat op voor de analyse van de wilsgebreken.

Het boek biedt niet alleen vernieuwende inzichten op het niveau van de theorie. Het leerstuk van de koop-verkoop van aandelen is een complexe materie. Een van de grootste verdiensten van dit boek is dat op het eerste gezicht bijzondere termen uit het vakjargon van de zakenadvocatuur, zoals *closing*, *due diligence*, *private auction* en *data room*, helder worden toegelicht. In de mate van het mogelijke herleidt de auteur deze concepten tot toepassingen van het gemene verbintenissenrecht. Die zoektocht naar eenvoud siert dit boek en geeft het een niet te miskennen praktisch nut.

Het is daarom veilig om te besluiten dat de auteur meer dan geslaagd is in het opzet van dit boek. Deze analyse biedt een nuttig instrument om vragen te beantwoorden en problemen te voorkomen voor juristen die zich met deze complexe materie bezig houden.

Nick PORTUGAELS

VERBINTENISSENRECHT

C. DELFORGE, S. STIJNS en P. WÉRY (eds.), *Le droit des obligations dans la vie d'entreprise / Het verbintenissenrecht in het leven van de onderneming* (Brugge: die Keure 2017), 653 p., €113,21.

Dit boek analyseert in drie delen op uitgebreide wijze, aan de hand van achttien bijdragen in het Nederlands en (overwegend) het Frans, enkele verbintenisrechtelijke *capita selecta* in het leven van de onderneming. Nadat het boek op het eerste zicht slechts een korte inhoudstafel zonder paginaverwijzingen herbergt (p. v-vi), vindt de lezer op pagina's 635-647 een uitgebreidere versie terug, mét paginaverwijzingen. De omvang van de bijdragen verschilt onderling significant (waarbij de kortste bijdrage net iets meer dan tien pagina's telt, terwijl de langste bijdrage afklokt op om en bij de zestig pagina's), doch allen kenmerken ze zich door een grote begrijpelijkheid en een vlotte leesbaarheid.

Het **eerste deel** gaat in op de geldigheid en afdwingbaarheid van enkele *specifieke clausules* waarmee de onderneming vaak wordt geconfronteerd. De relevantie van de bijdragen beperkt zich evenwel niet tot de ondernemingscontext. Bij wijze van voorbeeld kan de bijdrage van Mathieu Higny betreffende *opschortende en ontbindende voorwaarden* worden aangehaald, die op uiterst begrijpelijke wijze de algemene juridische basisbeginselen weergeeft van (het werken met) voorwaarden,

waarna aandacht wordt besteed aan de verschillende soorten voorwaarden. In het licht van de bijzondere aandacht die uitgaat naar voorwaarden in contracten betreffende de verkoop van onroerende goederen (ook tussen particulieren onderling), valt het onderscheid dat op bepaalde plaatsen wordt gemaakt tussen de verschillende regionale regelingen (bv. aangaande de mogelijkheid om een opschortende voorwaarde van het bekomen van een blanco bodemattest op te nemen (p. 6-7)) uiterst toe te juichen. Ook is de bijdrage uitstekend gedocumenteerd. Hetzelfde gaat op voor de analyse van *exoneratieclausules* van de hand van Thomas Malengreau, waarin voorafgaand de exoneratieclausule duidelijk wordt afgebakend van *clauses voisines*. Vervolgens gaat de auteur in op het bindend effect en de interpretatie van dergelijke clausules, alvorens uitvoerig op overzichtelijke wijze aandacht te besteden aan het al dan niet rechtmatige karakter daarvan. Verder kan het onderdeel met betrekking tot *strafbedingen*, uitgaande van Françoise Auvray en Sanne Jansen, worden vermeld. Daarin gaan de auteurs, na eerst te verduidelijken waarom de term strafbeding volgens hen terminologisch de voorkeur geniet, na wat het criterium is om het onderscheid te maken tussen een geoorloofd en een ongeoorloofd strafbeding, waarbij zij standpuntinname niet schuwen. Meer specifiek wordt ingegaan op het criterium van de potentiële schade, het criterium van de werkelijke schade en de onderlinge verhouding tussen die twee criteria in de context van forfaitaire schadebedingen en moratoire interesten. Ook andere criteria, die in bijzondere wetgeving worden gehanteerd, komen aan bod, evenals de rol die in deze context is weggelegd voor het verbod op rechtsmisbruik.

Andere behandelde bedingen zijn het *onafhankelijkheidsbeding* (Tâm Dang Vu), het *niet-concurrentiebeding* (Yannick Ninane en Gabriela de Pierpont) en de *geschiedenbeslechtingsclausules* (Catherine Delforge en Maxime Berlingin). Allen komen ze op dezelfde gestructureerde wijze aan bod, zodat de lezer die niet gespecialiseerd is in de besproken materie na het lezen toch voldoende bagage heeft om aan de slag te gaan. Ook het naar Belgisch recht vrij onontgonnen fenomeen van *achterstelling van schuldvorderingen* wordt door Roel Fransis op mooie wijze belicht, net als het leerstuk met betrekking tot *rechterlijke controle op clausules die verband houden met de (niet-)uitvoering van contractuele verbintenissen*. Hoewel laatstgenoemde bijdrage van de hand van Patrick Wéry enkele elementen van herhaling bevat, ligt de nadruk anders, waardoor de lezer niet het gevoel krijgt tweemaal hetzelfde te lezen.

Even verhelderend is de bijdrage van Denis Philippe met betrekking tot het bestaan en de gevolgen van *tijdelijke overmacht, de bijhorende opschorting van de uitvoering van contractuele verbintenissen, en de mogelijkheid om aspecten daarvan contractueel te regelen*. Zo gaat de auteur onder meer in op de noodwendigheid en geldigheid van clausules die de communicatie regelen tussen de contractspartijen indien zich een overmachtssituatie voordoet, clausules die omschrijven welke verbintenissen precies worden opgeschort en welke niet, en clausules die sancties voorschrijven in geval van tijdelijke niet-uitvoering van contractuele verbintenissen. Bovendien wordt kort de Belgische situatie *de lege lata* vergeleken met het Engelse (*common law*-)recht en het DCFR (p. 241-242).

Naast bijdragen die veelal vanuit praktische invalshoek zijn geschreven, en dus een onmiddellijke praktische relevantie hebben voor ondernemingen (en ruimer, voor contracterende partijen en derden) gaat Thierry Léonard in zijn bijdrage na wat de gevolgen zijn van de tendens tot *contractualisering van wettelijke voorschriften*. Hoewel dit thema, zoals de auteur zelf aangeeft (p. 190), niet het voorwerp uitmaakt

van actuele moeilijkheden en debat, gaat het om een interessante denkoefening, die naar de toekomst toe potentieel aan belang kan winnen.

In het **tweede deel** vindt de lezer drie besprekingen aangaande *bijzonderheden inzake de onderhandeling en de sluiting van contracten*. De juridisch-culinaire bijdrage van Laurent du Jardin (zie in die zin p. 347, nr. 1), waarin hij de *contractuele gelaagdheid van een distributieverhouding* tussen twee partijen vergelijkt met *mil-le-feuille*, gaat per overeenkomst ('per blad') die in het kielzog van een commerciële samenwerkingsovereenkomst wordt/kan worden gesloten, op overzichtelijke wijze na wat de contractuele en precontractuele opties en verplichtingen zijn die op de partijen rusten. Hij doet dat vanuit driedelige invalshoek, namelijk (i) vanuit het vereiste van een geldige wilsovereenstemming voor de totstandkoming van een contract, (ii) vanuit de precontractuele informatieverplichtingen die Titel II van Boek X van het Wetboek Economisch Recht oplegt en (iii) vanuit het vereiste van goede trouw.

In een bespreking van de hand van Annick De Boeck komen de *verbintenisrechtelijke aspecten van het due diligence-onderzoek* aan bod. Na eerst op zeer begrijpelijke wijze toe te lichten wat precies een *due diligence*-onderzoek is, hoe het wordt georganiseerd en wat de juridische impact ervan is tussen partijen en ten aanzien van derden, gaat de auteur in op de gevolgen van het onderscheid tussen een *share deal* en een *asset deal* op vlak van het kooprecht (levering en vrijwaring voor uitwinning en verborgen gebreken (art. 1603 BW)). Ook de gemeenrechtelijke actiemogelijkheden op grond van precontractuele aansprakelijkheid en op grond van de wilsgebreken worden uitvoerig belicht. De voornaamste relevantie voor de praktijk zal evenwel liggen in de bespreking van de mogelijkheden en gevolgen van contractuele afwijkingen van de gemeenrechtelijke gevolgen van het *due diligence*-onderzoek.

Marcel Fontaine besluit het tweede deel met een analyse van de opkomende *closing-praktijk en hoe deze zich verhoudt ten aanzien van de klassieke leer aangaande de totstandkoming van de overeenkomst*. Daarbij bespreekt hij eerst op begrijpelijke wijze wat *closing* precies is en waarom deze praktijk moeilijk verenigbaar lijkt met de klassieke leer aangaande de contractsluiting. Meer in het bijzonder gaat de auteur na in welke mate zogenaamde *precedent conditions* (i.e. de in het kader van een *Share Purchase Agreement* overeengekomen te vervullen voorwaarden alvorens er daadwerkelijk tot *closing* zal worden overgegaan) juridisch kunnen worden gekwalificeerd als opschortende voorwaarden. Daarbij wordt het onderscheid gemaakt tussen eigenlijke opschortende voorwaarden, *Material Adverse Change-clauses* en verplichtingen die in hoofde van één van de partijen worden opgelegd in de *Share Purchase Agreement*, om op basis van die vaststellingen besluiten te gaan nemen over welke verbintenissen nu wel of niet ontstaan op het ogenblik van *signing*, respectievelijk van *closing*.

Het **derde en laatste deel** van het boek gaat in op *diverse interessante vragen/aspecten in het leven van de onderneming*, zoals de titel aangeeft. Zo bespreekt Gauthier Fiévet de *verbintenisrechtelijke aspecten van (het gebruik van) een cloud* in de verhouding tussen twee ondernemingen. In een eerste titel komt het leven van een *cloud*-contract aan bod. Daarbij wordt vooreerst gedefinieerd wat daar precies onder te verstaan valt, wat de voornaamste kenmerken zijn en welke verschillende soorten er bestaan. Ook wordt stilgestaan bij de mogelijke kwalificatie van een *cloud*-contract als een bestaande overeenkomst (i.e. huur, outsourcing, licentie,...), dan wel of het om een overeenkomst *sui generis* gaat. In het licht van de eerder

gedane vaststellingen, wordt vervolgens een overzicht gegeven van de verbintenissen die op de partijen bij een *cloud*-overeenkomst rusten. In een tweede titel komt het einde van de *cloud*-overeenkomst aan bod. Na eerst kort de mogelijke beëindigingswijzen van de overeenkomst te belichten, wordt (terecht) uitgebreid aandacht besteed aan de *réversibilité* ten gevolge daarvan, die de vorm kan aannemen van een eigenlijke teruggave van de gegevens aan de gebruiker zelf, dan wel van een overdracht van de gegevens naar een andere dienstverlener die met de gebruiker een *cloud*-overeenkomst sluit.

De bijdrage van Sander Van Loock met betrekking tot het *documentair krediet als abstracte verbintenis* gaat op hetzelfde elan door. Na eerst op begrijpelijke en gedocumenteerde wijze in te gaan op de abstracte verbintenis als concept en het verschil met causale verbintenissen, gaat de aandacht uitgebreid naar het documentair krediet. Ook de autonome garantie, en de gelijkenissen en verschillen met het documentair krediet worden besproken. Gelet op de onderliggende kerngedachte van abstracte verbintenissen worden in het bijzonder de excepties die de partijen bij de driehoeksverhouding kunnen inroepen tegen een andere partij daarbij, alsmede de impact van fraude op de betalingsverbintenis, uitgediept.

Ook de sociaalrechtelijk georiënteerde jurist zal in dit boek voldoening vinden, met name in de verhandeling van Kenny Troch met betrekking tot *de wijziging van essentiële elementen in de arbeidsovereenkomst*. Nadat de sleutelconcepten worden toegelicht (i.e. ‘aanpassing’ en ‘essentiële bestanddelen’ van de overeenkomst), bespreekt de auteur de wijziging van de bestaande arbeidsovereenkomst met wederzijdse toestemming. Interessanter is evenwel de analyse van de mogelijkheid tot eenzijdige aanpassing van essentiële elementen van de arbeidsovereenkomst, en de sancties in geval van niet-toegelaten aanpassingen (in het bijzonder *la théorie de l’acte équipollent à rupture*).

Jérémie Van Meerbeeck en Sébastien Vanvrekem staan vervolgens stil bij de Wet Natuurlijke Rechter van 1 juli 2014, meer in het bijzonder bij de *gewijzigde (uitgebreide) bevoegdheid van de rechtbank van koophandel*. In een eerste deel gaan zij op diepgaande wijze, in het licht van andere nationale regelgeving en van de rechtspraak van het Europees Hof van Justitie, na wanneer een persoon (zij het een natuurlijk persoon, zij het een rechtspersoon) wel of niet moet worden beschouwd als onderneming in de zin van artikel 573 Ger.W. In het tweede deel van de bijdrage gaan de auteurs na wat de Wet Natuurlijke Rechter concreet betekent voor de materiële bevoegdheid in geval van (i) een geschil tussen ondernemingen, (ii) een geschil waarbij een onderneming ageert tegen een particulier en (iii) een geschil waarbij een particulier ageert tegen een onderneming.

Symbolisch eindigt het derde deel (en bij uitbreiding het boek) met een bijdrage die een thema aanraakt dat samenhangt met het einde van het leven van de onderneming: het *faillissement en de impact daarvan op overeenkomsten die intuitu personae zijn aangegaan*. Florence George en Pierre Bazier maken eerst, onder uitgebreide verwijzing naar doctrine en rechtspraak, duidelijk dat de *intuitu personae*-problematiek in het algemeen niet zo zwart-wit is zoals zij klassiek wordt voorgesteld, en dat er variaties zijn. Vervolgens gaan de auteurs kort na wat de voornaamste gevolgen van het faillissement zijn, onder verwijzing naar de Faillissementswet (die evenwel thans vervangen is door Boek XX WER). Het voornaamste aandachtspunt van deze laatste bijdrage ligt evenwel, zoals de titel ervan aangeeft, op de impact van het faillissement op overeenkomsten die *intuitu personae* zijn

aangegaan. Deze impact wordt geanalyseerd aan de hand van de fasen van het leven van een overeenkomst, te weten de sluiting ervan, de uitvoering ervan en de ontbinding (of ruimer: beëindiging) ervan, om uiteindelijk te besluiten dat de weerslag van het faillissement op *intuitu personae*-overeenkomsten alles behalve rechtlijnig en duidelijk te noemen is.

Besluitend kan het boek in een notendop worden omschreven als een bundeling van uitstekend gedocumenteerde en zeer begrijpelijk geschreven bijdragen over allerhande onderwerpen waarmee een onderneming in haar leven in meerdere of mindere (doch gegarandeerd in zekere) mate wordt/zal worden geconfronteerd. Het boek verdient lof voor de combinatie van enerzijds besprekingen die ‘gevestigde discussiepunten’ in het rechtslandschap op duidelijke wijze benaderen, en anderzijds bijdragen die recente fenomenen of juridisch onontgonnen gebied belichten. Het kan dan ook zowel vanuit praktisch als vanuit wetenschappelijk oogpunt een verrijking worden genoemd.

Jarich WERBROUCK

AANGEKONDIGD

- N. CARETTE en V. SAGAERT (eds.), *Appartementsrecht III - Hervorming 2018 en actuele ontwikkelingen* (Antwerpen: Intersentia 2018), xvi + 289 p., €95
- N. PORTUGAELS, *De vastellingsovereenkomst in Aansprakelijkheids- en verzekeringsrecht* (Antwerpen: Intersentia 2018), xxii + 680 p., €170
- R. DEKKERS, H. CASMAN, A.L. VERBEKE en E. ALOFS, *Erfrecht & giften - De nieuwe Belgische Erfwetten 2017 & 2018* (Antwerpen: Intersentia 2018), 360 p., €92
- R. BARBAIX, *Handboek familiaal vermogensrecht* (Antwerpen: Intersentia 2018), xxx + 1026 p., €235
- J. JENDROSKA en M. BAR, *Procedural Environmental Rights in European Environmental Law Forum* (Antwerpen: Intersentia 2018), xxvi + 502 p., €85
- J. VYNCKIER, *Sponsoringcontracten - Juridische analyse* (Antwerpen: Intersentia 2018), xl + 974 p., €190
- T. HEREMANS, *101 marketingvragen juridisch beantwoord* (Antwerpen: Intersentia 2018), 232 p., €55
- D. DUARTE en J. SILVA SAMPAIO (eds.), *Proportionality in Law - An Analytical Perspective* (London: Springer 2018), xi + 192 p., €127,19
- D. BREITENBAND, *Konsens - der Grund der Legitimität* (Berlijn: Springer 2019), viii + 303 p., €64,38
- V. COLAERT, I. DE MEULENEERE, W. KUPERS en A.S. PICKE (eds.), *MiFID II & MiFIR: Capita Selecta* (Limal: Anthemis 2018), 374 p., €92,45
- H. BOULARBAH en J.F. VAN DROOGHENBROECK (eds.), *Actualités en droit judiciaire: un peu de tout après six pots-pourris* (Limal: Anthemis 2018), 424 p., €84,91
- E. GOESSENS, *Private verzekering en solidariteit in Aansprakelijkheids- en verzekeringsrecht* (Antwerpen: Intersentia 2018), xii + 454 p., €115
- T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *De Indicatieve Tabel 2016: kansen en kritiek. ALLIC IV* (Antwerpen: Intersentia 2018), x + 166 p., €49
- M. SIEMS en D. CABRELLI (eds.), *Comparative Company Law - A Case-Based Approach* (Oxford: Hart Publishing 2018), 584 p., £45
- A. GRAY, *Vicarious Liability - Critique and Reform* (Oxford: Hart Publishing 2018), 296 p., £65
- M. BEDIER, *Cross-Border Mergers and Acquisitions - The Case of Merger Control v. Merger Deregulation* (Cheltenham: Elgar 2018), 400 p., £105
- V. RIJAVEC, W. KENNETT, T. KERESTES en T. IVANC, *Remedies Concerning Enforcement of Foreign Judgements: Brussels I Recast in European Monographs* (Deventer: Wolters Kluwer 2018), xx p., €150
- M.-C. BAUCHE, J.-E. BEERNAERT, P. DE PAGE, V. FILIPPONE, S. MOOR en M.-E. MATERNE, *Le divorce - Aspects civils, judiciaires et fiscaux* (Limal: Anthemis 2018), 113 p., €73,58

- P. DE PAGE en I. DE STEFANI, *La réforme des régimes matrimoniaux et de diverses dispositions successorales* (Limal: Anthemis 2018), 456 p., €110,38
- N. DANDROY, Y.-H. LELEU, S. PFEIFF, A.-C. VAN GYSEL, *Etats généraux du droit de la famille III* (Limal: Anthemis 2018), 175 p., €66,04
- S. HUYGEBART, G. MARTYN, V. PAUMEN, E. BOUSMAR en X. ROUSSEAU (eds.), *The Art of Law - Artistic Representations and Iconography of Law and Justice in Context, from the Middle Ages to the First World War in Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice* (Londen: Springer 2018), xx p., €137,79
- C. WAELE, C. CUMMINGS, M. PAVIS en H. ENRIGHT (eds.), *Research Handbook on Contemporary Intangible Cultural Heritage* (Cheltenham: Elgar 2018), 448 p., £145
- M. SCHOUTEDEN, *Aansprakelijkheid bij ziekenhuisinfecties. De huidige regeling onder het mes in Instituut voor verbintenissenrecht KU Leuven* (Brugge: die Keure 2018), 122 p., €42,45
- R. BARBAIX, *Familiaal vermogensrecht in essentie* (Antwerpen: Intersentia 2018), 422 p., €74,53
- A.-C. VAN GYSEL, *La famille* (Limal: Anthemis 2018), 348 p., €78,30
- O. NEDERLANDT, N. COLETTE-BASECQZ, F. VANSILLETTE, Y. CARTUYVELS en A. PIERRE, *La loi du 5 mai 2014 relative à l'internement* (Brugge: die Keure 2018), 278 p., €42,45
- J. SAUVAGE en A.-C. VAN GYSEL, *Le couple* (Limal: Anthemis 2018), 420 p., €82,08